

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

**МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
«ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ХУҶАНД БА НОМИ
АКАДЕМИК БОБОҶОН ҒАФУРОВ»**

Бо ҳуқуқи дастнавис

**ТДУ: 342.52(575.3)
ТКБ: 67.99(2)01(2Т)
М – 25**

АБДУНАЗАРӢ МАВЗУНА КОБУЛЗОДА

**ЗАХИРАҶОИ МЕҶНАТӢ АСОСИ ҶОЙГИРКУНӢ ВА
РУШДИ КОРҶОНАҶОИ САНОАТӢ
(ДАР МИСОЛИ ВИЛОЯТИ СУҒДИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои
география аз рӯи ихтисоси 25.00.24 – Географияи иқтисодӣ,
иҷтимоӣ, сиёсӣ ва рекреатсионӣ

Душанбе – 2024

Диссертатсия дар Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» иҷро карда шудааст.

Роҳбари илмӣ: **Раҳимов Абдуфатох Иброҳимович** - доктори илмҳои география, профессори кафедраи геоэкология ва методикаи таълими географияи МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров”

Муқарризони расмӣ: **Амонова Дилбар Субҳоновна** - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон.

Бобоев Анвар Абдуллоевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири бахши муҳочирати аҳолии шӯъбаи тадқиқотҳои демографияи Институти иқтисодӣ ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Ташкилоти тақриздиханда: Муассисаи давлатии “Пажӯҳишгоҳи меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳимояи диссертатсия санаи 12 сентябри соли 2024 соати 9⁰⁰ дар чаласаи Шурои диссертатсионии 6ДКОА-058 дар назди Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ (Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121), баргуздор мегардад.

Бо диссертатсия ва автореферати он дар китобхонаи илмӣ ва сомонаи расмии ДДОТ ба номи С. Айнӣ шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «12» августи соли 2024 фиристода шудааст.

Котиби илмӣ
Шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Ҷураев А. Ҷ.

МУҚАДДИМА

Масъалаҳои ташаккул, рушд ва танзими бозори меҳнат ва шуғли пурсамари аҳоли ҳамчун системаи мураккаби иҷтимоию иқтисодӣ, инчунин омил ва усулҳои афзоиши шуғли аҳоли дорои хусусияти байнисоҳавӣ буда, ба манфиатҳои илмӣ дахл доранд. Олимони ватанӣ ва хориҷӣ дар соҳаҳои гуногуни илм - иқтисод, демография, география, ҷомеашиносӣ, омор ва ғайра ақидаҳои худро оид ба масъалаи мавриди назар ибраз намудаанд.

Мубрам будани мавзӯи таҳқиқот. Яке аз муҳимтарин сарвати миллии дилхоҳи мамлакат захираҳои меҳнатӣ (аҳоли) мебошанд. Дар шароити иқтисоди бозорӣ, таҷдиди куллии сохтори соҳавӣ ва ҳудудии иқтисодиёт, афзоиши босуръати аҳоли, номутаносибиро байни омода намудани мутахассисон ва вазъи бозори меҳнат ба вуҷуд меоранд. Яке аз вазифаҳои афзалиятноки имрӯзаи мамлакат ҷойгиркунии ҳудудии аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, захираҳои меҳнатӣ ҳамчун асоси рушд ва ҷойгиркунии саноати ба талаботи истеҳсолии муосир ҷавобҷӯӣ, муҳимтарин омилҳои афзоиши иқтисодӣ, баландбардории некуаҳволии аҳоли ва рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои кишвар, бахусус вилояти Суғд ба шумор меравад.

Барҳам хурдани Иттиҳоди Шӯравӣ боиси дигаргуниҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва кулӣ ислоҳот дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа гардида, ба самаранокии истифодаи иқтисодии меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита таъсири назаррас расонид. Мутаасифона ҷиҳатҳои манфии ин таъсиррасонӣ нисбат ба ҷиҳатҳои мусбиаш бештар буд.

Сабаби дигари ин раванд то ҷое қуҳна шудани аҳамият ва иқтисодии худро гум кардани аксар принципҳои рушд ва ҷобачогузори қувваҳои истеҳсолкунанда ба шумор меравад.

Ин вазъ дар истифодаи захираҳои меҳнати минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон самти навро касб намуд, ки бо васеъ шудани муносибатҳои бозорӣ ва зарурати таъмини рушди устувори ҳудуд ва соҳаҳои алоҳида дар минтақаи Суғд ва дар маҷмӯъ дар кулли ҷумҳурӣ гардид. Вобаста ба ин дар Тоҷикистон дар ҳалли проблемаҳои истифодаи самараноки захираҳои меҳнати минтақаҳои алоҳида марҳалаи нав оғоз ёфт. Бинобар ин вазифаи асосноккунии роҳҳои минбаъдаи азхудкунии захираҳои меҳнати вилояти Суғд бо дарназардошти хусусиятҳои табиӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва географии он аҳамияти рӯзафзуни илмӣ-амалӣ пайдо карда. Ин ҳолат амиқии асосноккунии илмӣ-амалиро дар самти азхудкунӣ ва истифода бурдани захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан вилояти Суғд тақозо менамояд.

Мубрамияти омӯзиши иқтисодӣ-географии захираҳои меҳнатӣ ҳамчун омилҳои рушд ва ҷойгиршавии саноат аз он иборат аст, ки равандҳои ташаккул ва истифодаи онҳо на танҳо аҳамияти ҷумҳуриявӣ, балки минтақавӣ дорад, ки ҳар як минтақа дар навбати худ дорои

хусусиятҳои хоси истифодабарӣ, махсусгардонии соҳаҳои хоҷагӣ, мутаносибии ҷойҳои корӣ ва таъминот ба захираҳои меҳнатӣ мебошад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Масъалаҳои ташаккул, рушди танзими бозори меҳнат ва шуғли босамари аҳолии ҳамчун системаи мураккаби иҷтимоӣ-иқтисодӣ, инчунин омил ва усулҳои, ки ба баландбардории сатҳи шуғли аҳолии ва рушди саноат таъсир мерасонанд, хусусияти байнисоҳавӣ дошта, таваҷҷуҳи олимони ватанӣ ва хориҷиро дар соҳаҳои гуногуни илм - география, иқтисод, демография, ҷомеашиносӣ, омор ва ғайра ба худ ҷалб намудааст.

Пас аз барҳам хурдани Иттиҳоди Шуравӣ як қатор таҳқиқотҳои илмӣ оид ба захираҳои меҳнатӣ ва инкишофи ҷойгиркунонии соҳаҳои саноат дар мамлакат таълиф шуд, ки таҳияи асосҳои илмии истифодаи захираҳои меҳнатиро дар мамлакат таъмин намуданд.

Масъалаҳои танзими бозори меҳнат, назарияи арзиши меҳнат, қувваи коргарӣ, шуғли аҳолии, таъсири пул ба сатҳи бекорӣ дар асарҳои классикони илмҳои иқтисодӣ А.Смит [148], Д. Рикардо [142], К.Маркс [93], Ч. М. Кейнс [70] ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Омӯзиш ва тавсифи аҳолии ҳамчун қувваи асосии истеҳсолкунандаи ҷамъият дар асарҳои муҳаққиқони соҳаи география П.П.Семёнов-Тян-Шанский [147], Н.Н.Баранский [23], С. А. Ковалев [74], Ю. Г. Саушкин [146], В. В. Покшишевский [124], Б. С. Хорев [178] ва дигаронро зикр гардидаанд.

Ташаккул ва рушди бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби муҳаққиқон Д. С. Амонов [10], Ш.Б.Ҷонмамадов [43], С. И. Исломов [59] ва масъалаҳои ташаккулёбии бозори меҳнат дар иқтисодиёти саноатӣ аз ҷониби Н.Хоналиев [169], С. Д. Комилов [77], Р.М.Бобочонов [18], Б.Тоҳирҷонов [160] ва дигарон мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтаанд. Ин масъаларо аз олимони ватанин соҳаи география Қ.Ш.Ҷураев [89], М.Нурназаров [111], Х.М.Муҳаббатов [100], Р. Н. Ҳайдарова [113], Ш. Раҳмонов [138], Д. Н. Ғуфронов [42], Д. К. Баротов [26] ва дигарон мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор додаанд.

Осори муаллифони мазкур заминаи назариявӣ ва методологии таҳқиқоти диссертатсиониро ташкил доданд. Вале як қатор масъалаҳои хусусияти назариявӣю методологӣ дошта оид ба зарурати исботи он, ки захираҳои меҳнатӣ асоси рушд ва ҷойгиркунии соҳаҳои саноат мебошанд, то ҳол ҳалли худро наёфтаанд.

Дар солҳои баъди пош хурдани Иттиҳоди Шуравӣ инъикоси густурдаи паҳлуҳои мухталифи вазъи иҷтимоӣю иқтисодии вилояти Суғд, теъдоди корҳои ҷиддӣ таҳлилӣ аз нигоҳи иқтисодӣ-географӣ кам аст. Ин гуфтаҳо ба таҳқиқи проблемаҳои иқтисодӣ-географии аҳолии, аз ҷумла омилҳои худудӣ, хусусиятҳои ташаккул ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар соҳаҳои саноати минтақа дахл доранд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи равияи илмии кафедраи географияи иқтисодӣ ва

демографияи факултети геоэкология ва туризми МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров», ки ба мавзуи «Захираҳои меҳнатӣ асоси рушд ва ҷойгиркунии соҳаҳои саноат (дар мисоли вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон) бахшида шудааст, омода гардидааст.

Тавсифи умумии таҳқиқот

Мақсади таҳқиқоти мазкур аз ҷиҳати иқтисодӣ-географӣ асоснок намудани роҳҳо ва таҳияи тавсияҳо оид ба истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун асоси ҷойгиркунии саноат дар шароити истиқлоли сиёсии мамлакат мувофиқи принципҳои иқтисоди бозорӣ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил гардидан ба мақсади гузошташуда дар диссертатсия ҳалли чунин вазифаҳо муайян карда шудааст:

- омӯзиши равишҳои гуногуни илмӣ ҷиҳати муайян намудани захираҳои меҳнатӣ ҳамчун омили тараққиёт ва ҷойгиркунии саноат, таҳқиқи хусусиятҳои иқтисодӣ-географии муносибатҳои меҳнатӣ ва нақши онҳо дар инкишофи равандҳои истеҳсолоти саноатӣ;

- муайян намудани хусусиятҳои минтақавии ташаккул ва ҷойгирикунии иншоотҳои саноатӣ ва шуғли аҳоли дар вилояти Суғд;

- таҳлили сохтори дараҷаи фарогирии захираҳои меҳнатӣ ба кор дар соҳаҳои саноати вилоят;

- муайян намудани роҳҳои такмили механизмҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ташаккули захираҳои меҳнати минтақа дар оянда;

- муайян кардани омилҳои таҳсилоти кадрҳо барои соҳаҳои саноати вилоят;

- коркарди модели навсозии захираҳои меҳнатӣ мувофиқи тағйироти сохтор ва инкишофи соҳаҳои иқтисодӣ-географии минтақа;

- коркарди тавсияҳои ҷиҳати ҳавсмандгардонии меҳнат ва баландбардории самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар корхонаҳои саноатӣ.

Объекти таҳқиқот захираҳои меҳнатӣ ҳамчун омили ҷойгиркунии саноат дар вилояти Суғд мебошад.

Мавзуи (предмет) таҳқиқот шаклҳои ташкили иқтисодӣ-географӣ ва институтсионалии татбиқи муносибатҳои истеҳсолӣ оид ба самаранок истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаҳои саноати вилояти Суғд мебошад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот).

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ мазкур бо мақсади бонизом, пурра ва ҳамачониба таҳқиқ намудани масъалаҳои омӯзиши захираҳои меҳнатӣ ҳамчун асоси рушд ва ҷойгиркунии соҳаҳои саноат ба таҳқиқи таърихӣ падидаи мазкур диққати ҷиддӣ дода шуда, ки аз соли 1930 то инҷонибро дар бар мегирад. Давраи таҳқиқоти диссертатсионӣ фарогирандаи солҳои 2018-2022 мебошад.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро корҳои илмӣ-назариявии олимони ватанию хориҷӣ оид ба паҳлуҳои гуногуни захираҳои меҳнатӣ ҳамчун асоси ҷойгиркунии соҳаҳои саноат ташкил медиҳанд. Инчунин, дар рафти таҳқиқоти диссертатсионӣ асарҳои олимони соҳаи география, иқтисодиёт ва муаррихони замони Иттиҳоди Шуравӣ ва пасо-Шуравӣ, дар соҳаҳои фалсафа, сиёсатшиносӣ, демография, иқтисодиёт, географияи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, географияи табиӣ, геоэкология, инчунин ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ҳуқуқии ҷумҳурӣ ва минтақа мавриди истифода қарор дода шудаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асоси методологии таҳқиқотро осори муҳаққиқони алоҳида ва муаллифони намоёни хориҷиву ватанӣ ташкил мекунанд, ки ба таҳқиқи равандҳои захираҳои меҳнатӣ ҳамчун асоси ҷойгиркунии саноат саҳми назаррас гузоштаанд. Инчунин дар таҳқиқ монографияҳо, маводи конференсияҳои илмӣ ва симпозиумҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки ба ин соҳа тааллуқ доранд мавриди истифода қарор гирифтаанд. Дар раванди таҳқиқот усулҳои картографӣ, оморӣ, моделсозии математикӣ ва ғайра истифода бурда шуд.

Усули таҳқиқоти картографӣ барои гирифтани маълумоти зарурӣ бо истифода аз харитаҳо барои донишҳои илмӣ ва амалии падидаҳои дар онҳо тасвиршуда асос ёфтааст, ки дар рафти таҳқиқот истифода шудааст.

Усули оморӣ барои таҳлили маводҳои демографӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ба хусус саноат ва аҳоли, географияи ҷойгиршавии онҳо вобаста ба мавзуи баррасишаванда истифода шуд.

Дар заминаи усули моделсозии математикӣ истифодабарии барномаҳои компютерӣ барои омода намудани ҷадвалу диаграммаҳо ва муқоиса намудани маълумотҳои омории минтақа ва кишвар истифода бурда шудааст.

Ҳамин тариқ, усулҳои ишорашуда дар якҷоягӣ имконият фароҳам оварданд, ки мавзуи таҳқиқшаванда ҳамаҷониба, пурра ва объективона омӯхта шуда, вазифаҳои гузошташуда дар қори илмӣ ҳалли худро пайдо намоянд.

Заминаҳои эмпирикӣ. Пойгоҳи асосии иттилоотӣ ва озмоишии таҳқиқотро сарчашмаҳои мухталиф, аз ҷумла асарҳои илмии олимони хориҷию ватанӣ дар соҳаи аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ, саноат, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба рушди саноат, аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводҳои омории Вазорати саноат ва технологияҳои нав ва Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил кардааст. Пойгоҳи иттилоотии таҳқиқот маводҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мамолики хориҷӣ, санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба захираҳои меҳнатӣ ва бозори меҳнат, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то давраи соли 2030, Стратегияи давлатии рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020, Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то давраи соли 2030, Барномаи миёнамӯҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон

барои солҳои 2021-2025, ҳисобот оид ба тақмили идоракунии коллективии системаи таҳсилоти касбии техникӣ дар минтақаҳои Тоҷикистон оид ба низоми таҳсилоти ибтидоии касбӣ, бо кор таъмин намудани хатмкунандагони он ва механизмҳои ҳамкориҳои корфармоён, дигар шарикони иҷтимоӣ ва муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғдро фаро мегирад. Дар раванди таҳқиқоти диссертатсионӣ ҳамчунин манбаъҳои электронии интернетӣ, маводи таҳқиқоти эмпирикӣ, пурсишҳои иҷтимоӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки ин нахустин пажӯҳиши мукаммали илмӣ оид ба захираҳои меҳнати омили ҷойгиркунонии соҳаҳои саноат дар ҳудуди минтақаи Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Пешниҳод ва ҳулосаҳои дар рисола дарҷшуда, ба тақмили ҷойгиркунонии соҳаҳои саноат равона гардидааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Ба ҳимоя нуктаҳои илмӣ зерин пешниҳод мегарданд, ки онҳо навгониҳои таҳқиқоти диссертатсиониро ифода менамоянд:

1. Моҳияти захираҳои меҳнатӣ аз ҷиҳати назариявӣ ҳамчун омили рушд ва ҷойгиршавии саноат асоснок гардида, шарҳ дода шудааст; ҷойгоҳу хусусиятҳои ташаккул ва рушди муносибатҳои меҳнатӣ дар раванди истеҳсолоти хоҷагии минтақа муайян карда шуда, хусусиятҳои микдорӣ (миқдор ва сохтор) ва сифатии (ҷузъҳои таълими касбӣ) захираҳои меҳнатӣ ҳамчун омили ташкилкунандаи системаи тараққиёт ва ҷойгиркунии истеҳсолоти саноатӣ муайян карда шудааст;

2. Асосноккунии назариявӣ ва равишҳои илмӣ муайян намудани аҳамияти захираҳои меҳнатӣ ҳамчун муҳимтарин омили тараққиёт ва ҷойгиркунии иншоотҳои саноатӣ дар минтақа оварда шудааст;

3. Хусусиятҳои минтақавии ташаккул ва ҷойгиркунии иншоотҳои саноатӣ ва шуғли аҳоли дар вилояти Суғд муайян карда шудааст;

4. Таҳлили сохтори сатҳи бо кор фарогирии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаҳои саноати минтақа дода шудааст;

5. Роҳҳои тақмили механизмҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ташаккули захираҳои меҳнати минтақа дар оянда муайян карда шудааст;

6. Омилҳое, ки ба тақмил, тайёр кардан ва баландбардории сифати кадрҳои соҳибтаҳассус барои соҳаҳои саноат дар вилоят таъсир мерасонанд, муайян карда шудаанд;

7. Модели навсозии захираҳои меҳнатӣ мувофиқи тағйироти сохтор ва инкишофи соҳаҳои иқтисодии вилоят таҳия карда шудааст;

8. Ҷиҳати ҳавасмандгардонӣ ба меҳнат ва баландбардории самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар корхонаҳои саноатӣ тавсияҳо пешниҳод шудаанд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд перомуни тақмил додани захираҳои меҳнати мамлакат

мусоидат намояд. Натиҷаҳои илмии бадастомадаро метавон дар раванди таълими фанҳои географияи аҳоли, географияи табиӣ, географияи иқтисодӣ – иҷтимоии Тоҷикистон, демография ва дигар фанҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода намуд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳо. Бо дарназардошти таҳқиқоти гузаронидашуда эътимоднокии маълумотҳои таҳқиқотро кофӣ будани ҳаҷми маводи таҳқиқот, коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқот ва интишорот тасдиқ мекунанд. Хулоса ва тавсияҳо оид ба мавзӯ дар асоси таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ бароварда шудааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва мазмуни таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 25.00.24 – географияи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва рекреатсионӣ, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шудааст, мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии доктарабон дарёфти дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллифи диссертатсия ба сатҳи нафгонии илмии таҳқиқоти диссертатсионӣ, нуқтаҳои илмӣ, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, мақолаҳои илмӣ, маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ асоснок карда мешаванд. Ҳамчунин, тарзи навишт, гузориши масъала, сабки диссертатсия саҳми шахсии муаллифро нишон медиҳанд. Илова бар ин, аз ҷониби муаллиф дар мақола ва маърузаҳо, дар конференсияҳои илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ пешниҳодҳо ҷиҳати такмил бахшидани истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ ҳамчун асоси ҷойгиркунии саноат дар вилояти Суғдро ироа гардидааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия дар кафедраи географияи иқтисодӣ ва демографияи факултети геоекология ва туризми Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» омода ва мавриди муҳокимаи илмӣ қарор гирифтааст. Муқаррароти асосӣ ва хулосаҳои диссертатсия дар мақолаҳои муаллиф дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар маҷаллаву маҷмӯаҳо ба нашр расидаанд.

Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ ва хулосаҳои асосии диссертатсия дар конференсияҳои илмӣ амалии ҳайати профессорону омӯзгорони Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» дар Конференсияи илмӣ-амалӣ ҷумҳуриявӣ «Масъалаҳои таъмини самаранокии ҳамбастагии илм ва истеҳсолот» (20-21-уми ноябри соли 2020); Конфронси илмӣ-амалӣ бахшида ба ҳадафи чоруми миллӣ-саноатикунони кишвар «Нақши фанҳои гуманитарӣ-иҷтимоӣ дар оmodасозии мутахассисони соҳаи кӯҳкорӣ ва металлургия» (31-уми октябри соли 2020) гузориш дода шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Доир ба мавзуи диссертатсия ва муҳтавои асосии он аз ҷониби диссертант 8 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 4 адади онҳо дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 4 мақола дар нашрияҳои дигар ба таърифи расидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Таҳқиқоти диссертатсионӣ аз номгӯйи ихтисора ва (ё) аломатҳои шартӣ, муқаддима, се боб, ҳашт зербоб, хулоса, рӯйхати адабиёт (маъхазҳо) ва ду харита иборат мебошад, ки ба мақсад, вазифа ва мантиқи таҳқиқот асос ёфтаанд. Ҳаҷми умумии диссертатсия 154 саҳифаро дар бар мегирад.

II. Мазмуни асосии кор

Дар муқаддима аҳамияти мавзӯ асоснок карда шуда, дараҷаи баррасии он дар адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ муайян гардида, объекту предмет ва мақсаду вазифаҳои мавзуи таҳқиқот муайян карда шуда, ҷанбаҳои муҳими марбут ба таҳқиқот, асосҳои назариявӣ ва методологии он, заминаи иттилоотӣ, наwgонии илмӣ ва аҳамияти амалии кор ифода ёфта, муқаррарот ва хулосаҳои, ки унсурҳои навоҷарӣ доранд, инчунин, сохтор ва ҳаҷми диссертатсия оварда шудаанд.

Дар боби якум «**Асосҳои назариявӣ ва методологии ташаккулёбии захираҳои меҳнатӣ ҷойгиркунии корхонаҳои саноатӣ**» мафҳум ва моҳияти иқтисодӣ-географии захираҳои меҳнатӣ, хусусиятҳои ташаккулёбии онҳо, принципҳои ҷойгиркунии саноат ва шуғли аҳоли, нақши захираҳои меҳнатӣ дар ҷойгиршавӣ ва рушди истеҳсолот маълумот дода шудааст.

Ҷойгиршавии истеҳсолот ҷараён ва натиҷаи тақсими географӣ (худудии) меҳнат байни соҳаҳои гуногуни фазои иқтисодӣ мебошад.

Вобаста ба хусусиятҳои иқтисодӣ-географӣ ба омилҳои асосии ҷойгиркунии истеҳсолот инҳо мансубанд: ашёи хом, сӯзишворӣ, энергетикӣ, захираҳои меҳнатӣ, истеъмолӣ, нақлиётӣ, экологӣ. Чун қоида, ба ҷойгиршавии соҳаҳои мушаххас на як, балки дар як вақт якчанд омил таъсир мерасонанд.

Захираҳои меҳнатӣ ҳамчун субъекти истеҳсолот ва муҳаррики асосии қувваҳои истеҳсолкунанда, дараҷа ва дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат буда, вазъи иқтисодӣ, геополитикӣ ва иқтисодии онро муайян мекунад. Онҳо на танҳо истеъмолкунандаи неъматҳои моддию маънавӣ, балки омилҳои асосии тараққиёти мамлакат ва минтақаҳои он мебошад. Гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва шаклҳои нави хоҷагидорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон боиси васеъ гардидани бозтавлиди аҳоли ва бо қарор таъмин намудани захираҳои меҳнатӣ дар соҳаҳои саноат гардид.

Дар адабиёти географӣ ва иқтисодӣ маънидод намудани мафҳуми захираи меҳнатӣ то ҳол баҳснок боқӣ мондааст.

Мафҳуми «захираҳои меҳнатӣ» бори аввал соли 1922 дар яке аз мақолаҳои академик С.Г. Струмилини барои тавсиф намудани сарвати

миллии мамлакат - зарфияти (иқтидорӣ) меҳнатӣ пайдо шуд ва дар аксар давлатҳо, хусусан давлатҳои собиқ сотсиалистӣ паҳн гардид. У ин мафҳумро чунин шарҳ дода буд «Аҳолии қобили меҳнат, ки қобилияти ҷисмонӣ ва зеҳнӣ дошта, имконияти истеҳсол намудани неъматҳои моддӣ ё хизматрасониро доранд захираи меҳнатӣ меноманд».

Ба ақидаи мо, дар зери мафҳуми «захираҳои меҳнатӣ» *аҳолии қобилияти меҳнатӣ доштаву дар синни меҳнатӣ бударо, ки тавассути донишҳои касбӣ ва малакаи маҳорати инноватсионии худ метавонанд дар истеҳсолоти ҷамъиятию хизматрасониҳо иштирок намояд, фаҳмида мешавад.*

Яке аз омилҳои асосии рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии ҳудудҳои географӣ, ин мавҷуд будани захираҳои меҳнати ба талаботи муносири истеҳсоли ҷавобгӯӣ башумор меравад.

Маълум аст, ки аввалин қувваи истеҳсолкунанда инсон, коргарон, яъне ҳамон шахсоне, ки ба фаъолияти меҳнатӣ машғуланд ва неъматҳои моддиву маънавӣ истеҳсол мекунанд, мебошанд.

Дар шароити кунуни барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои алоҳидаи он вазъи номуайянии рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ хос аст, ки таҳияи усулҳои навро дар ҳалли мушкилоти мавҷудаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ тақозо мекунад. Пешниҳод намудани механизми истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ дар ҳудудҳое, ки аҳолии қобили меҳнат барзиёд аст, хеле ба маврид аст ва вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин категорияи ҳудудҳои географӣ мансуб аст.

Таҷриба ва тадқиқотҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки ноҳияҳои иқтисодӣ ва минтақаҳои ҷумҳурӣ барои фаъолияти меҳнатӣ дар соҳаҳои алоҳидаи хоҷагӣ шароитҳои гуногун доранд: дар як ноҳия шароит мусоид аст дар дигар ноҳия монеаҳои зиёде мавҷуд аст.

Тоҷикистон, аз ҷумла вилояти Суғд барои рушди соҳаҳои саноат имкониятҳо бузург дорад, аз қабилӣ: захираҳои бузурги обӣ ва гидроэнергетикӣ, ки истифодабарии онҳо самарабахш буда, барои бунёд намудани нерӯгоҳҳои обии иқтидорашон гуногун (хурду бузург) имкон медиҳанд; захираи бузурги канданиҳои фойданок, ки ба рушди соҳаҳои энергетикӣ-сузишворӣ, металлургияи ранга ва сиёҳ, химия, саноати масолеҳи бинокорӣ мусоидат мекунанд; шароити мусоиди биоиклимӣ ва мавҷудияти захираи заминҳои серҳосил, ки дар водиҳо барои парвариши зироатҳои субтропикӣ ва дар ноҳияҳои қуҳсор барои боғдорӣ ва парвариши растаниҳои ғаладонагӣ мусоидат менамоянду маҳсулоти онҳо ашёи хоми саноати сабук ва хурокворӣ мебошанд; шароити мусоиди коммуникатсионии нақлиётӣ ва иқтисодӣ-иҷтимоӣ ба таври интенсивӣ таъсисёфта – роҳҳои автомобилгард, ки ба стандартҳои байналмиллалӣ ҷавобгӯӣ мебошанду минтақаҳои ҷумҳуриро дар тамоми мавсими сол ба ҳам мепайванданд, роҳи оҳан ва нақлиёти ҳавоӣ; суръати баланди афзоиши аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ, ки барои таъмини талаботи соҳаҳои саноат бо кадрҳои соҳибихтисос мусоидат мекунад.

Аз ҳамин сабаб, самтҳои асосии рушд ва ҷобачогузори соҳаҳои саноати ҷумҳурии то солҳои 70-уми асри гузашта саноати сабук ва хурокворӣ, ки дар заминаи мавҷудияти захираҳои меҳнатӣ ва ашёи хоми маҳаллӣ қору фаъолият карда метавонистанд, ба шумор мерафтанд.

Хусусияти рушд ва ҷойгиркунии соҳаҳои саноат ба тағйирёбии сохтори шуғли аҳоли ва коргарон таъсир расонид (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Тағйирёбии шумораи аҳолии дар соҳаҳои саноати шуғлдошта (ҳаз.нафар)

Соҳаҳои саноат	1940	1950	1960	1970	1980	1995	2000	2010	2022
Кӯли соҳаҳои саноат, аз ҷумла:	17,2	23,6	37,3	65,03	68,9	47,9	31,2	34,2	32,4
Энергетика	0,5	0,7	2,2	3,0	0,8	0,8	1,3	3,1	4,2
металлургияи ранга	-	-	4,1	4,4	4,6	4,3	3,8	5,6	8,3
Химия	-	-	0,1	1,03	2,1	1,7	1,1	1,0	1,2
Мошинасозӣ ва коркарди металл	1,3	2,1	4,2	11,4	13,2	11,0	8,0	7,1	6,5
Саноати ҷангал ва коркарди ҷӯб	0,7	0,5	2,1	2,2	2,6	0,2	0,4	0,4	-
Саноати масолеҳи сохтмонӣ	0,5	1,0	2,9	6,0	7,1	12,7	3,1	5,3	4,0
Сабук	9,6	12,6	15,5	27,3	27,5	11,1	8,6	7,6	5,6
Хӯрокворӣ	3,2	4,3	5,5	8,2	9,3	4,7	4,1	2,8	1,8
дигар соҳаҳо	1,4	2,4	0,7	1,5	1,7	1,4	0,8	1,3	0,8

Манбаъ: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.1971, 1981, 1996, 2001, 2011, 2023.

Пешрафти илм ва техника, ба даст овардани сатҳи баланди маҳсулнокии меҳнат ба таври максималӣ сафарбар намудани тамоми захираҳои ҷомеа ва пеш аз ҳама захираҳои меҳнатиро тақозо мекунад, ки «аввалин қувваи истеҳсолкунандаи тамоми инсоният - коргарон, меҳнаткашон» мебошад, яъне ҳамон шахсоне, ки ба фаъолияти меҳнатӣ машғуланд ва неъматҳои моддиву маънавӣ истеҳсол мекунанд.

Генри Форд менависад, ки «Сармояи асоси одамоне мебошанд. Онҳо барои ман ҳама чизро ифода мекунанд. Маҳз онҳо маро сарватманд мегардонанд», аз ин бар меояд, ки идоракунии захираҳои меҳнатӣ дар сатҳи бадаст овардани натиҷаҳои самарабахш ва ҷойгиркунии иншоотҳои истеҳсолӣ нақши калидӣ доранд.

Яке аз омилҳои таъсиррасон ба ҷойгиркунии истеҳсолот ва вобастагии мустақим аз мавҷудияти захираҳои меҳнатӣ, ин меҳнатталаб будани соҳаҳои истеҳсолот мебошад.

Вале, муҳимтарин омил дар ҷойгиркунии соҳаҳои илмталаб технологияҳои мураккаб низ дар ҷаҳон ва кишварҳои муосири саноатӣ мавҷудияти қувваи корӣ, хусусан мутахассисони соҳибмаълумот мебошад.

Бояд қайд кард, ки дар айни замон омӯзиши проблемаи таъсиррасонии захираҳои меҳнатӣ ба ҷойгиршавии истеҳсолот, пеш аз ҳама соҳаҳои саноат, сарфи назар аз аҳамият дар шароити нави хоҷагидорӣ барои Тоҷикистон дар сатҳи локали (ноҳиявӣ) дар зинаи ибтидоӣ қарор дорад.

Дар боби дуюми диссертатсия – «Географияи ҷойгиршавии иншоотҳои саноатӣ ва ҳолати истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар вилояти Суғд» ҳолати истифодабарӣ ва шуғли захираҳои меҳнатӣ дар корхонаҳои саноатӣ, ҷойгиркунии корхонаҳои саноатӣ ва таъмини онҳо бо захираҳои меҳнатӣ, таъсири ҷойгиркунии саноат ба шуғли аҳоли дар вилояти Суғд баррасӣ гардидаанд.

Шуғл маҷмуи муносибатҳоро оид ба иштироки аҳоли дар фаъолияти меҳнатӣ ифода менамояд, ки бо мақсади қонеъ намудани дархостҳои талаботҳои ҷамъиятии худ дар бозори меҳнат ҳамчун объекти хариду фурӯш баромад мекунад ва аз ин нигоҳ яке аз хусусияти муҳими бозори меҳнат ба ҳисоб меравад.

Гузариши ба иқтисодӣ бозорӣ истилоҳоти гуногунро дар шуғл тақозо намуда.

Бо захираҳои меҳнатӣ таъмин намудани иншоотҳои саноатӣ ба истифодаи самараноки онҳо, ҳаҷм ва саривақт иҷро намудани тамоми корҳо, истифодаи самараноки таҷҳизот, мошина, механизмҳо ва ҳамчун натиҷаи истеҳсоли маҳсулот, арзиш, фоида ва як қатор нишондиҳандаҳои дигари иқтисодӣ вобастагӣ дорад.

Мавҷудияти шароитҳои зарурии рушди саноат ва афзоиши маҳсулнокии меҳнат, дар ҷумҳурӣ ба афзоиши босуръати шумораи кормандони ин соҳаи хоҷагии халқ чӣ дар замони мавҷудияти ҳокимияти Шӯравӣ ва чӣ дар давраи истиқлолияти давлатӣ мусоидат намуд.

Бахусус, ин дар вилояти Суғд нисбат ба дигар вилоят ва минтақаҳои ҷумҳурӣ бо суръат ба амал омад.

Агар солҳои 1950-1990 шумораи кормандон дар соҳаи саноати ҷумҳурӣ 2,2 маротиба афзуда бошад, ин нишондиҳанда дар вилояти Суғд 3,2 баробар аст.

Коҳиш ёфтани истеҳсолоти саноатӣ ҳанӯз дар охири солҳои мавҷудияти ҳокимияти Шӯравӣ (соли 1991) ба чашм мерасид, ки ҳиссаи истеҳсолот нисбат ба соли 1990 3,6% пастшуда буд. Бухрони воқеии пастшавии истеҳсоли саноатӣ ба солҳои ҷанги шаҳрвандӣ рост меояд. Дар ин давра пастравии истеҳсол нисбат ба соли 1990 ба 32,3% расид, ки ин аз

ҳама авҷи баландтарини пасрави истеҳсоли саноатии Тоҷикистон маҳсуб меёбад.

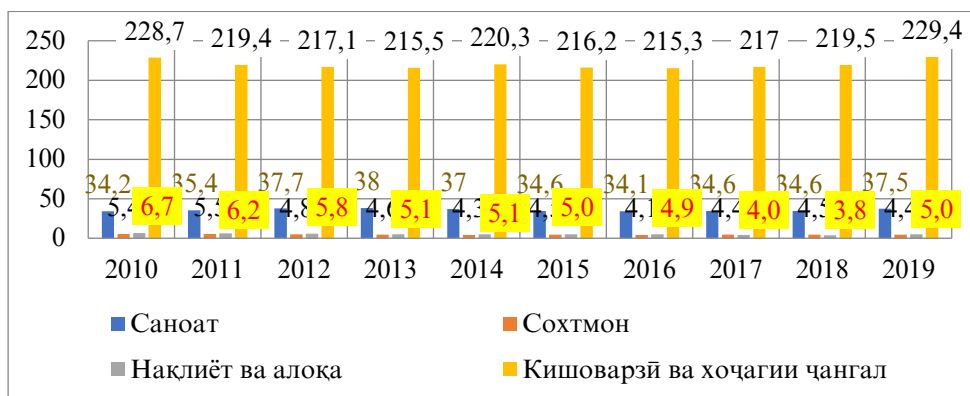
Дар таносуби шумораи аҳоли ва кормандони соҳаи саноат соли 2020 нишондиҳандаи баландтарин вилояти Суғд (мутаносибан 29,1% ва 33,0%) ва шаҳри Душанбе (9,3 ва 16,4%) ташкил медиҳанд, ки ин аз ҷойгиршавии иншоотҳои саноатии меҳнатталаб дар қаламрави онҳо шаҳодат медиҳад. Ба ин нигоҳ накарда ба дастовардҳо дар соҳаи саноат соли 2020 ҳиссаи кормандони соҳаи саноат нисбат ба соли 1990 21,0% кам шудааст.

Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва сохти нави хоҷагидорӣ (хусусӣ, инфиродӣ, саҳомӣ, кооперативӣ ва ғ.), давлат ба шуғли аҳоли диққати махсус медиҳад.

«Зарурати афзоиши мунтазами шуғли устувору самараноки истеҳсоли ва маҳсулнокии меҳнат, таъмини ҳифзи муассири иҷтимоӣ, ҳадафи асосии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти меҳнат, дар давраи дарозмуҳлат хоҳад буд».

Ҷадвали 2.

Шуғли кормандони соҳаҳои хоҷагии халқ дар вилояти Суғд солҳои 2010-2019 (ҳаз. нафар)

Аз маълумотҳои ҷадвали 3 аён гардид, ки дар тӯли солҳои 2010 то 2019 дар таркиби шумораи кормандони соҳаҳои хоҷагии халқ тафовутҳои гуногун дида мешавад.

Вобаста ба омилҳои ҷойгиркунонии ягон намуди истеҳсолоти саноатӣ, дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ соҳаҳои саноатро шартан ба чунин гуруҳҳо ҷудо менамуданд, ки маҳз аксари корхонаҳои саноатӣ вилояти Суғд дар ҳамон замон бунёд гардидаанд:

- 1) корхонаҳои саноатие, ки онҳо бояд дар минтақаҳои тамаркузи (консентатсия) захираҳои меҳнати ҷойгир бошанд (приборсозӣ, саноати электротехникӣ, як қатор соҳаҳои саноати сабук – бофандагӣ, кешбофӣ (трикотажӣ), пойафзол, дузандагӣ, саноати фармасевтӣ, истеҳсоли маҳсулоти пластикӣ ва ғайра);

- 2) соҳа ва истеҳсоли маҳсулоте, ки аз нигоҳи иқтисодӣ ба самтҳои истеъмолии маҳсулот майл доранд (соҳаҳои саноати нонпазӣ, истеҳсоли пиво, хишт, маснуоти оҳану бетон ва ғайра)
- 3) соҳаҳое, ки дар асоси манбаҳои ашёи хом ҷойгиранд (ғайр аз ҳуди саноати истихроҷи маъдан ба ин гуруҳ соҳаҳои коркарди ашёи хоми саноати металлургияи сиёҳ ва ранга, селюлозаю коғаз, як қатор корхонаҳои саноати сохтмон, соҳаҳои саноати хӯрокворӣ, ки коркарди маҳсулоти кишоварзӣ нақлиётталаб аст – ашёи хом, истеҳсоли қанд, консерваи меваю сабзавот, корхонаҳои коркарди пахта ва ғайра);
- 4) соҳаҳое, ки ба қувваи барқи арзон майл эҳтиёҷ доранд (истеҳсоли алюминий, ферросплавҳо, металлҳои рангае, ки бо роҳи электролиз истеҳсол карда мешаванд, каучуки хлоропентӣ, атсетилене бо усули электрокрекинг истеҳсол мешавад ва ғайра);
- 5) соҳаҳое, ки ба манбаҳои сӯзишворӣ майл доранд (неругоҳҳои барқи-алавӣ, як гуруҳ соҳаҳои саноати химия ва ғ.);
- б) соҳаҳое, ки маҳалли ҷойгиршавии корхонаҳои он самти возеҳ надоранд (як гуруҳ корхонаҳои саноати мошинасозӣ ва ғ.)

Дар робита ба пешрафти прогрессии илмӣ-техникӣ, таносуб байни омилҳои ҷойгиркунии истеҳсолоти саноатӣ, аз қабилӣ мавҷудияти ашёи хоми саноатӣ ва манбаҳои энергетикӣ аз як ҷониб ва аз ҷониби дигар мавҷудияти захираҳои меҳнатӣ манфиатовар мебошад.

Истифодаи комплекси захираҳои меҳнатӣ маъноӣ онро дорад, ки ҷойгиркунии корхонаҳои саноатӣ бояд ҳади максималии истифодаи аҳолии қобили меҳнатро (аъзоёни оила, на танҳо мардон, балки занон, наврасони синни қобили меҳнатро бо дарназардошти мансубияти ҷинс ва синнусол) таъмин намояд.

Вилояти Суғд аз дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ бо хусусиятҳои географӣ, шароит ва сарватҳои табиӣ, аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ, рушди минтақавии қувваҳои истеҳсолӣ ва ғайра фарқ намуда, ҳамчун ноҳияи иқтисодӣ дар таркиби комплекси хоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи хос дорад. Заминаи асосии ташаккулёбии соҳаҳои хоҷагӣ ва механизми рушди онҳо дар шароити гузариш ба соҳти нави хоҷагидорӣ аз замони пешинаи хоҷагии нақшавӣ боқӣ мондааст. Муҳимтар аз ҳама, истеҳсолот дар ноҳияи пеш аз ҳама бояд ба имкониятҳои дохилии он асос ёбад.

Бояд қайд кард, ки дар Англия асри XVIII давраи авҷи босуръати инқилоби якуми саноатӣ нуфузи аҳолии шаҳру деҳот баробар буд ва маҳз урбанизатсия омили рушди саноат шуда буд. Аз ин ҷост, ки такмили механизмҳои идоракунии равандҳои демографӣ, ҷойгиркунии қувваҳои истеҳсолкунанда дар минтақаҳои мамлакат ва таъмини институтсионалии рушди индустралии онҳо масъалаи мубрами рӯз аст.

Вилояти Суғд қисми тараққикардаи санотии ҷумҳурӣ ба ҳисоб рафта, дар зимни истифодаи захираҳои табиӣ ва иқтисодии мавҷуда комплекси ягонагии минтақавию истеҳсоли ташаккул ва инкишоф ёфтааст.

Дар тӯли 30 соли истиқлолияти давлатӣ танҳо дар саноати сабук зиёда аз 50 корхона бо 9500 ҷойи корӣ таъсис дода шуд. Аз ин шумора 17 корхона бо 2225 ҷойи корӣ дар вилояти Хатлон, 15 корхона бо 3305 ҷойи корӣ дар вилояти Суғд, 10 корхона бо 2760 ҷойи корӣ дар шаҳри Душанбе, 4 корхона бо 1000 ҷойи корӣ дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон бунёд гардид.

Агар соли 1991 дар ҷумҳурӣ 94 корхонаи саноати хӯрокворӣ мавҷуд бошад, пас соли 2020 шумораи онҳо ба 523 адад расид, ки нисбат ба соли 1991 429 корхона зиёд буда, беш аз 11,6 ҳазор коргаронро фаро гирифт.

Саноати сабук яке аз соҳаҳои муҳимтарини комплекси санотии вилоят башумор меравад. Саноати сабуки минтақа 47,7% ҳаҷми умумии маҳсулоти ҷумҳуриро дода, 9,7% фонди истеҳсоли ва 38% аҳолии дар соҳаҳои саноат шуғлдоштаро ташкил мекунад. Ин соҳаи саноат зиёда аз 140 корхонаро дар бар мегирад. Соҳаҳои асосии он коркарди пахта, бофандагӣ, дузандагӣ, абрешим, қолин, чарму пойафзол мебошанд.

Мувофиқи маълумотҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави ҷумҳурӣ дар соли 2022 дар вилояти Суғд 688 корхонаҳои гуногуни саноатӣ фаъолият мекунанд, ки 30,8% аз шумораи умумии заводу фабрикаҳои мамлакатро ташкил медиҳад, ин нишондиҳанда дар вилояти Хатлон 606 ё 27,2% ва дар шаҳри Душанбе бошад 468 ё 21% мебошад.

Манбаъ: Маҷмӯаи омили вилояти Суғд. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. Хучанд (2010-2022).

Дигар соҳаҳои саноат дар вилоят (хусусан саноати энергетикӣ-сӯзишворӣ, коркарди чӯб) ҳаҷми ками маҳсулот ва шумораи коргаронро дарбар мегиранд (Ҷадвали 3).

Ҷадвали 3.

Соҳтори соҳаҳои саноат дар вилояти Суғд солҳои 1990-2022 (%дар маҷмӯъ) *

Нишондиҳандаҳо	Аз рӯи ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ			Аз рӯи шумораи кормандон		
	1990	2010	2022	1990	2010	2022
Ҳамагӣ саноат	100	100	100	100	100	100
аз ҷумла:						
Электрэнергетика	0,6	5,6	7,9	1,7	22,6	14,3
Сӯзишворӣ	0,5	2,0	2,5	3,0	4,6	4,4
Металлургияи ранга	5,2	32,6	23,3	4,0	24,7	22,0
Химия	8,2	2,2	0,4	6,9	3,2	3,0
Мошинасозӣ ва коркарди металл	8,3	0,5	23,4	17,0	2,5	1,9
Коркарди чубу тахта ва истеҳсоли маснуот аз чуб	1,3	0,5	0,6	3,3	0,4	2,6
Истеҳсоли масолеҳи бинокорӣ	3,1	3,2	11,4	4,2	6,2	12,4
Саноати сабук	52,1	24,4	7,8	44,6	24,0	20,1
Саноати хӯрокворӣ	15,0	29,5	22,6	11,7	11,6	18,8
Соҳаҳои дигари саноат	5,7	0,1	0,1	2,6	0,1	0,4

*Манбаъ: саноати ҶШС Тоҷикистон барои соли 1990 (маълумоти оморӣ аз ҳисоботи солана) Душанбе, 1991.- с. 15-18; Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омори соланаи

Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2011.С. 52.Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2023.- С.262, 263.

Дар марҳилаи рушди устувори иқтисодӣ ва гузариш ба иқтисоди бозорӣ таъмини корхонаҳои саноатӣ бо кормандони соҳибтахассусу баландиқтисос ва истифодаи самараноки иқтидори меҳнати онҳо шартҳои муҳими самаранокии фаъолият ба ҳисоб меравад.

Барои самаранок истифода намудани захираҳои меҳнатӣ ва дар ин асос баландбардории маҳсулнокии меҳнат чунин омилҳо бояд ба инобат гирифта шаванд: сатҳи рушди илм, ташкили истеҳсоли маҳсулот, таҷрибаи истеҳсолӣ, баландбардории сатҳи тахассуснокӣ, ҳавасмандии моддӣ, ҳавасмандии маънавӣ, бо таҷҳизоти муосир ҷиҳозонидан ва ғ.

Оид ба масъалаи фавақ академик Н.Қ.Қаюмов ба маврид қайд кардаанд «... дар саноат иқтидорҳои зиёди истифоданашуда мавҷуданд, ки ҳамчун захира барои ҷалби қувваи коргарии иловагӣ баромад мекунад ва ... интиҳоб ва инкишофи корхонаҳои мавҷуда метавонанд ба сифати «локоматив» баромад кунанд, ки ҷумҳуриро аз бӯҳрони тӯлонӣ наҷот дода, рушди устувори иқтисодиро таъмин намояд».

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26-уми декабри соли 2018 қайд намуданд, ки «... бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва фароҳам овардани ҷойҳои корӣ, пешниҳод менамоем, ки саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шаванд», ки ин як омилҳои муҳими таъсиррасон ба ҷойгиркунии саноат ва шуғли аҳоли дар вилоят мебошад.

Ҷадвали 4.

Тағйироти рушди гиреҳҳои саноатии вилояти Суғд дар солҳои 1990-2022

Нишондиҳандаҳо	с.1990		с.2022		Шумораи кормандон дар соҳаҳои саноат (%)	
	Шумораи миёнаи солонаи кормандони соҳаи саноат (нафар)	Шумораи миёнаи солонаи кормандони соҳаи саноат (нафар)	с.1990	с.2022		
Хуҷанд	32851	10492	37,0	36,5		
Исфара	6831	2157	7,7	7,5		
Конибодом	8005	953	9,0	3,3		
Истаравшан	6621	1687	7,5	5,9		
Панҷакент	1493	604	1,7	2,1		
Ҷамагӣ дар вилоят	88767	28746	62,9	55,3		

**Нақша аз рӯи нишондиҳандаҳои : Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистонн. 2021. – С. 188, 190, 192, 194, 216, 218, 224; 2012. -С. 58, 59, 62, 69, 70-71, 74; Омори солонаи вилояти Суғд, Хуҷанд-2023. -С.309-323. таҳия шудааст.*

Нигоҳ накарда ба ин, вилояти Суғд ҳамеша бо бартариҳои соҳаҳои саноати меҳнатталаб – соҳаҳои саноати сабук ва хурокворӣ, мошинасозӣ, коркарди металл ва ғайра аз дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ фарқ мекард. Аз ин рӯ қисми зиёди мутахассисони соҳаҳои саноат дар қаламрави он маскун шудаанд.

Дар боби сеюми диссертатсия – «**Механизмҳои ташкилӣ, иқтисодӣ ва географии ташаккулёбии захираҳои меҳнатӣ ва дурнамои ҷойгиркунии корхонаҳои саноатӣ дар вилояти Суғд**» ташкил ва тағйири таҳассуси захираҳои меҳнатӣ вобаста ба талабот дар сохтор ва рушди соҳаҳои иқтисодӣ вилоят, таҳияи модели ташаккулёбии дараҷаи таҳассуси кормандони соҳаҳои саноати минтақа ва роҳҳои беҳтар намудани сифати он, механизмҳои ҳавасмандгардонӣ ва баландбардории самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ ва ҷойгиркунии корхонаҳои саноатӣ дар шароити дифференсатсияи иқтисодӣ миллӣ пешниҳод гардидаанд.

Ба ақидаи Л.А. Мукаева ва Л.Д. Гайсумова «... зиёда аз 60 фоизи омили асосии рушди ҷомеа, мамлакат ва ҷумҳурӣ меҳнат мебошад. Бинобар ин дар сатҳи зарурӣ донишҷӯи шумора, таркиби хусусиятҳои сифатии захираҳои меҳнатӣ, сохтори ҳудудӣ ва соҳавӣ, сатҳи шуғли аҳолии ҳело муҳим мебошад».

Татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 табиқ карда шуда, донишҷӯи иқтисодӣ ҷумҳурӣ аз иқтисодӣ аграрию саноатӣ ба индустриалӣ-аграрӣ, эҷоди ҷойҳои нави корӣ тавассути навсозии саноат ва бахшҳои асосии онро тақозо мекунад.

Яке аз омил ва унсурҳои муҳимтарини рушди самаранокии саноат мавҷуд будани мутахассисони баландихтисос, коргарони касбу кори зарурӣ ва оқилона истифода бурдани онҳо мебошад, ки дар ин самт ҳанӯз камбудии нуқсонҳои зиёд мавҷуд аст.

Такмили механизми шуғли аҳоли дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, хусусан вилояти Суғд, ки равандҳои табилии хусусиятҳои бозор ба оқибатҳои назарраси иҷтимоӣ оварда мерасонанд, аҳамияти махсус пайдо кардаанд.

Роҳандозӣ намудани истеҳсолоти муосири технологӣ, гузариш ба усулҳои нави интенсивии меҳнат, пеш аз ҳама коргарон ва мутахассисони баландихтисоси муҳандисию техникиро талаб мекунад. Дар вилояти Суғд бо вучуди барзиёдии захираҳои меҳнатӣ барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти иқтисодӣ, барои саноат, коргарон ва мутахассисони соҳибхтисос намерасанд, нигоҳ накарда ба он ки омода намудани мутахассисон дар муассисаҳои олии миёнаи касбии ҷумҳурӣ сол аз сол меафзояд.

Аз ин рӯ ба ҷои мутахассисони таркикорнамуда ва соҳаҳои нави истеҳсолот бо технологияи муосир омода намудани мутахассисон барои пешрафти саноат дар оянда мушкили эҷод менамояд. Пеш аз ҳама мушкили дар он аст, ки зиёда аз 75% ҷавонон дар деҳот зиндагӣ мекунанд ва бештар ба корҳои кишоварзӣ, ки ин соҳа ба мутахассисони баландихтисос онқадар эҳтиёҷ надорад, нигаронида шудаанд.

Беҳтар намудан ва такмили сатҳи дараҷаи тахассусии мутахассисони соҳаҳои саноат пеш аз ҳама ба дастовардҳои таҳсилоти касбӣ дар ҷумҳурӣ вобастагӣ дорад.

Яке аз даъвоҳои корфармоён ин аст, ки донишҳои андӯхтаи хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ба талаботи муосир ҷавобгӯй нестанд. Аз ҳамин сабаб зарур аст, ки стандарт ва барномаҳои ба талаботи муосир мутобиқ ва аз нав таҳия намоем. Бинобар ин ба талаботи бозори меҳнат мутобиқ сохтани таҳсилоти касбӣ саривақтӣ ва муҳим мебошад.

Барои омӯзиши механизмҳои имконпазири ҳамкориҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ ва корфармоён дар вилоят дар самти тайёр намудани мутахассисон, пурсиш байни хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ дар вилояти Суғд аз ҷониби лоиҳа гузаронида шудааст.

Теъдоди пурсидашудагон дар раванди пурсиш 375 нафар аст, аз ин 206 нафар мард (55%) ва 169 нафар (45%) занҳо мебошанд. Дар натиҷа омилҳои асосии интиҳоби касб аз ҷониби хатмкунандагон муайян карда шуд.

Бо дарназардошти шароити кунунии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалли масъалаҳои шуғл ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то соли 2030 омадааст, хусусияти нисбатан муҳимро пайдо мекунад. Бо ин мақсад, мо таҷрибаи баъзе кишварҳои ҷаҳонро дар ин самт баррасӣ намудем.

Таҳлили таҷрибаи мамлакатҳои хориҷ нишон медиҳад, ки дар ин ё он мамлакат пайдо кардани механизми умумие, ки доимо самаранокии шуғлро таъмин намояд душвор аст. Он вобаста ба хусусиятҳои соҳи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва анъанаҳои фарҳангӣ бо тағйироти вазъи иқтисодӣ ва бозори меҳнат тағйир меёбад.

Натиҷаҳои таҳқиқот имконият медиҳад, ки ҷиҳати ҳавасмандгардонӣ ва баландбардории самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар

корхонаҳои саноатии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе тавсияҳо таҳия ва пешниҳод карда шаванд.

Мунтазам арзёбӣ намудани вазъи бозори меҳнат, муайян намудани талаботи корфармоён ба қувваи корӣ тавассути гузаронидани таҳқиқот дар бозори меҳнат.

Таҳия ва амалӣ намудани тадбирҳо барои баланд бардоштани рақобатпазирии бозори меҳнати дохили вилояти Суғд.

Мусоидат намудан дар таъмини ҷавонон бо ҷойи кор аз ҳисоби ҷойҳои кории холии мавҷуда, расонидани хизмати роҳнамоии касбӣ ва маслиҳатию машваратӣ байни ҷавонон, сафарбар намудани ҷавонон ба курсҳои кутоҳмуҳлати тайёрии касбӣ, такмили ихтисос ва бозомӯзӣ мувофиқи касбу ихтисосҳои ҷавобгӯ ба бозори меҳнати дохил ва хориҷи кишвар. Ҳамзамон, дастгирии ташаббуси ҷавонон дар ташкили фаъолияти соҳибкории хурду миёна тавассути ҷудо намудани қарзҳои имтиёзнок ба онҳо.

Ҳавасманд гардонидани корфармоён барои иштирок дар раванди таълими касбӣ.

Чалб намудани шарикони рушд дар танзими масъалаҳои бозори меҳнат.

Бо ҷалби сармояи хориҷи дар маҳаллаҳои сараҳолӣ бунёд намудани корхонаҳои нави саноатӣ барои истеҳсол намудани маҳсулоти саноатии муосир ва рақобатпазир бо насби таҷҳизоти ҳозиразамон. Зеро чунин корхонаҳо ба талаботи тағйирёбандаи бозор зуд мутобиқ гардида, маблағе, ки барои навсозии он ҷудо гардидааст, дар муҳлати кӯтоҳ самара медиҳад.

Ҳамкорӣ бо шарикони иҷтимоӣ бояд ба ҳалли мушкилоти иҷтимоии минтақа, аз қабилӣ мусоидат ба афзоиши шуғли табақаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазири аҳолӣ тавассути афзоиши шумораи корфармоёне, ки барои гуруҳҳои коргарони ғайрирақобатпазир ҷойҳои корӣ таъсис медиҳад, дар асоси квотаҳои муқарраршуда мусоидат намояд, ки ин тавсияҳо дар ҳавасмандгардонӣ ва баландбардории самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар корхонаҳои саноатӣ мусоидат менамоянд.

ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДОТ

1. Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Дар шароити таъмини рушди устувори иқтисодӣ-иҷтимоӣ, шакл ва тамоюлҳои иқтисодӣ-географӣ дар ташкили ҳудудии истеҳсолот, афзоиши босуръати аҳолӣ ва барзиёдӣ захираҳои меҳнатӣ дар ҷумҳурӣ, хусусан вилояти Суғд мушкилоти шуғли аҳолӣ дар саноат ва муҳоҷирати берунӣ омӯзиши бештарро тақозо мекунад.

Омӯзиши захираҳои меҳнатӣ ҳамчун омили рушд ва ҷойгиркунии истеҳсолоти саноатӣ дар вилояти Суғд дар шароити иқтисоди бозорӣ имконият дод, ки ба чунин хулоса ва пешниҳодҳо бирасем:

Яке аз ҳадафҳои Стратегияи милли рушд барои давраи то соли 2030 вусъатдиҳии шуғли пурмаҳсул мебошад. Аз ин лиҳоз 28-уми майи соли 2022, №263 Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи

Концепсияи рушди шуғли пурмаҳсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2040» қабул гардид. Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмашон аз 21-уми декабри соли 2021 ба Маҷлиси Олии мамлакат таъкид карданд, ки «бо мақсади мусоидат ба ҳалли шуғли аҳоли «Концепсияи рушди шуғли пурмаҳсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040», инчунин барномаи миёнамуҳлати татбиқи он қабул ва амалӣ карда шаванд».

1. Бомуваффақият ҳал намудани вазифаҳои ба миёнгузоштаи Стратегияи милли рушд барои давраи то соли 2030 ва Концепсияи рушди шуғли пурмаҳсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 дар бобати самаранокии истеҳсолот ва гузариш аз сохти кишоварзӣ индустриалӣ ба индустриалию кишоварзӣ бештар ба оқилона истифода намудани қувваи асосии истеҳсолкунанда – захираҳои меҳнатӣ вобаста аст. Бинобар ин дар нақшаи дарозмуҳлати тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат масъалаҳои самаранок истифодабарии захираҳои меҳнатӣ мавқеи марказиро касб менамояд.

2. Вазъи демографияи вилояти Суғд – афзоиши босуръати аҳоли ва барзиёдии захираҳои меҳнатӣ, мубрам будани ҳалли проблемаҳои самаранок истифодабарии захираҳои меҳнатиро бештар мегардонад. Дар тараққиёт ва ҷойгиркунии истеҳсолот, хусусан соҳаҳои саноат омили аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ, асосан мавҷудияти кадрҳои баландихтисос таъсири вижа дорад. Комплекси хоҷагии халқи мамлакат механизми мунтазам афзоишбанда буда, дорои садҳо корхонаҳои истеҳсоли мебошад, ки наметавонад бидуни банақшагӣ ва самаранок ҷобачогузорию истеҳсолот дар саросари кишвар, бе дарназардошти истифодаи захираҳои табиӣ ва меҳнатӣ, ташкили равобити оқилонаи соҳаҳои истеҳсолот дар дохил ва байни минтақаҳои ҷумҳурӣ бомуваффақият рушд карда бошад.

Вилояти Суғд аз дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ бо хусусиятҳои хоси табиӣ-географияи худ фарқ мекунад. Маҳз ҳамин хусусиятҳо самти фаъолияти хоҷагии минтақаро дар марҳилаи аввали рушд пешакӣ муайян намуданд. Водии Фарғона яке аз қадимтарин ноҳияҳои парвариши пахта дар ҷумҳурӣ мебошад ва то имрӯз боқӣ мондааст. Аз ин рӯ, дар ин ҷо, пеш аз ҳама соҳаҳои саноате рушд кард, ки ба эҷоди заминаи моддию техникаи соҳаи пахтакорӣ алоқаманд аст.

Пас аз он раванди амиқгардонию истеҳсоли комплекси саноат тавассути таъсиси корхонаҳои саноати пахта, кешбофӣ (трикотаж), чарму пойафзол, дузандагӣ ва қолинбофӣ роҳандозӣ гардид, ки ин ба соҳаҳои меҳнатталаб мансубанду бе мавҷудияти захираҳои меҳнатӣ рушд ва фаъолият карда наметавонанд.

Дар вилоят барои рушди соҳаҳои саноат шароитҳои мусоиди мавҷуд аст, аз қабилӣ: захираҳои бузурги обӣ ва гидроэнергетикӣ, ки истифодабарии онҳо самарабаш буда, барои бунёд намудани нерӯгоҳҳои обии иқтидорашон гуногун (хурду бузург) имкон медиҳанд; захираи

бузурги канданиҳои ғоиданок, ки ба рушди соҳаҳои энергетика-сузишворӣ, металлургияи ранга ва сиёҳ, химия, саноати масолеҳи бинокорӣ мусоидат мекунад; шароити мусоиди биоиклимӣ ва мавҷудияти захираи заминҳои серҳосил, ки дар водиҳо барои парвариши зироатҳои субтропикию техникӣ ва дар ноҳияҳои куҳсор барои боғдорӣ ва парвариши растаниҳои ғаладонагӣ мусоидат менамоянд маҳсулоти онҳо ашёи хоми саноати сабук ва хурокворӣ мебошанд; шароити мусоиди коммуникатсионии нақлиётӣ ва иқтисодӣ-иҷтимоии ба таври интенсивӣ таъсисёфта – роҳҳои автомобилгард, ки ба стандартҳои байналмиллалӣ ҷавобгӯӣ мебошанду минтақаҳои ҷумҳуриро дар тамоми мавсими сол ба ҳам мепайванданд, роҳи оҳан ва нақлиёти ҳавоӣ; суръати баланди афзоиши аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ, ки барои таъмини талаботи соҳаҳои саноат бо кадрҳои соҳибхтисос мусоидат мекунад.

Омӯзиши захираҳои меҳнатӣ ҳамчун категорияи бисёрҷабҳаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ имконият медиҳад, ки ташаккулёбии коргари типӣ навро пурратар нишон диҳем, тағироти миқдорӣ ва сифатии иқтисодии меҳнатиро дар шароити пешрафти босуръати прогресси илмӣ-техникӣ ҳамачонибаи интенсификатсияи истеҳсоли ошкор намоём.

4. Пешрафти илм ва техника, ба даст овардани сатҳи баланди маҳсулнокии меҳнат ба тавари максималӣ сафарбар намудани тамоми захираҳои ҷомеа, пеш аз ҳама захираҳои меҳнатиро тақозо мекунад, ки «аввалин қувваи истеҳсолкунандаи ҷомеаи инсонӣ коргарон, меҳнаткашон» аст, яъне ҳамон шахсоне, ки ба фаъолияти меҳнатӣ машғуланд ва неъматҳои моддиву маънавий истеҳсол мекунад.

Дар қаламрави вилояти Суғд якчанд марказҳои саноатӣ – шаҳрҳои Хучанд, Исфара, Истаравшан, Конибодом, Панҷакент ва ғайра ташккул ёфтаанд. Дар байни онҳо маркази саноатии Хучанд мавқеи асосиро ишғол мекунад, ки қариб 15,2% маҳсулоти саноатӣ ва 22,3% шумораи коргарони соҳаи саноати вилоят ба маркази саноатӣ рост меояд ва дар ҳудуди он 178,4 ҳазор нафар аҳоли бақайд гирифта шудааст. Аммо дар солҳои гузариш ба иқтисоди бозорӣ қариб ҳамаи марказҳои саноатӣ ба таназул афтадаанд.

5. Ҷаҳонишавии бозори меҳнат боиси босуръат паҳншавии технология ва фановарӣ гардида, касбҳои нав рӯи кор омаданд. Бо афзоиш ёфтани соҳаҳои илмталаби истеҳсолот ва хизматрасонӣ, талабот ба маҳорат ва донишҳои касбӣ меафзояд. Мушкилоти асосие, ки дар низоми кунунии таҳсилоти касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳида мешавад, набудани ҳамкорӣ ва ҳамоҳангии манфиатҳои корфармоён, муассасаҳои таълимӣ ва давлат дар банақшагирӣ ва омодагии мутахассисони касбӣ, ҷобачогузори қувваҳои истеҳсолкунанда ва самаранок истифода бурдани захираҳои мавҷуда мебошад.

Ҷиҳати беҳтар ва такмили сатҳи дараҷаи тахассусии мутахассисони соҳаҳои саноат, давлатиро зарур аст, ки дар тайёр кардани коргарону мутахассисони баландхтисос, ба вучуд овардани заминаи муосири

моддию техникӣ, таълимӣ, омода намудани кадрҳои инженерӣ-омӯзгорӣ, зиёд намудани шавқу ҳавас ба кор сиёсати худро куллан тағйир диҳад.

6. Таъмини истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ дар минтақаҳои мамлакат яке аз муҳимтарин вазифаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии комплекси хоҷагии халқи Тоҷикистон мебошад. Барои ҳалли он арзёбии объективии захираҳои меҳнатӣ, эҳтиёҷоти комплекси хоҷагӣ ба қувваҳои коргарӣ ва роҳҳои самаранок ва пурра истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар асоси манфиатҳои ҷомеа зарур аст.

Бино бар ин шуғли пурра, пурсамар ва озодона интиҳобшуда бояд даромад, солимӣ, баландбардории дараҷаи маълумотнокӣ ва касбии ҳар як узви ҷомеа дар заминаи афзоиши маҳсулнокии меҳнати ҷамъиятӣ таъмин намояд.

Банақшагирии ҳаҷми омода намудани коргарон ва татбиқи тадбирҳо ҷиҳати мусоидат ба шуғли аҳоли дар ҳудуди вилояти Суғд тақозо мекунад, ки оид ба бозори меҳнат ва равандҳои демографӣ, аз ҷумла – дараҷаи таваллуд, шумораи аҳолии қобили меҳнат ва сатҳи фаъолияти иқтисодии онҳо, муҳочирати кадрҳои баландихтисос ва ғайра доштани маълумотҳои аниқ зарур аст.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲО

Коркарди роҳҳои муайян намудани захираҳои меҳнатӣ ҳамчун омили рушд ва ҷойгиркунии иншоотҳои саноатӣ.

Ҷиҳати таъмин намудани захираҳои меҳнатӣ бо шуғли самаранок дар комплекси саноатӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, нигоҳ доштани ҷойҳои корӣ мавҷуда, таҷдиди сохтори захираҳои меҳнатиро мутобиқи тағйирот дар сохтор ва рушди соҳаҳои иқтисодӣ минтақа пешниҳод менамоем:

- рушди шуғли захираҳои меҳнатӣ бояд яке аз самтҳои афзалиятноки минтақа ва омили муҳимтарини муайянкунандаи сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат гардад;

- ташаккул ва рушди корхонаҳои саноатии мучаҳҳаз бо технологияҳои муосири инноватсионии ҷавобгӯи меъёрҳои байналмиллалӣ, бо мақсади таъсиси ҷойҳои кории иловагӣ ва истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ҷавобгӯӣ ба талаботи бозори дохилӣ ва байналмиллалӣ;

- ташкили намудани системаи муайянсозии эҳтиёҷоти муассисаю корхонаҳои саноатӣ ба мутахассисон дар вилоят ва назорати таъмини эҳтиёҷоти пешбинишудаи онҳо ба мутахассисон;

- зарур аст, ки системаи иттилоотӣ оид ба захираҳои меҳнатӣ ташкил карда шавад, то корфармоён тавонанд вазъи бозори меҳнатиро дуруст арзёбӣ намоянд, талаботи минтақа бо кадрҳои соҳибтаҳассус муайян карда шавад, корчуён имконият пайдо кунанд, ки талаботи объективии бозори меҳнатро арзёбӣ намоянд;

- бо дарназардошти сохтори захираҳои меҳнати вилоят ва талаботи бозори меҳнат ташкил намудани бозомӯзӣ ва баландбардории маҳорати касбии кадрҳои соҳаи саноат;

-такмил додани системаи музди меҳнати коркунони комплекси саноатӣ, баландбардории нақши ҳавасмандгардонии моддӣ ҷиҳати ҷалб намудани мутахассисон дар истеҳсолоти саноатӣ ва баландбардории маҳорати касбии онҳо.

Тадқиқот нишон медиҳад, ки истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ имкон медиҳад, ки муҳочирати меҳнати беруна коҳиш ёфта, таъсири омилҳои беруна ба иқтисодиёти мамлакат суст гардида, вобастагии ММД аз интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнати беруна коҳиш ёбад.

Ташаккули захираҳои меҳнатие, ки талаботи ташкили ҳудудии истеҳсолоти саноатиро дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ қонеъ мегардонад, иҷрои пешгӯиҳои дарозмуҳлатро дар самти равандҳои такрористеҳсолӣ, яъне омода намудани мутахассисони сатҳи гуногун талаб мекунад. Барои иҷрои ин пешгӯиҳо, ба ақидаи мо, зарур аст, ки модели имитатсионии робита байни комплекси саноатӣ ва системаи таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбии мамлакат таҳия ва татбиқ карда шавад, ки ин дар самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ мусоидат мекнад. Дар баробари ин ноил гаштан ба ҳадафҳои зерини стратегӣ: баландбардории самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ ва гузариш ба муносибати босалоҳият дар омода ва таъмини рушди касбии онҳо имконпазир мегардад.

Дар доираи тадқиқоти диссертатсионӣ самтҳои асосии баландбардории маҳсулнокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар шароити гузариш ба соҳти индустриалӣ-кишоварзӣ асоснок карда шудаанд, аз ҷумла:

-такмили танзими давлатии захираҳои меҳнатӣ оид ба масъалаҳои ҳифзи иҷтимоии аҳоли, мусоидат ба танзими шуғли аҳоли, таъмини мувозинат байни талабот ва таклифот (пешниҳод) дар бозори меҳнат дар шароити барзиёдии захираҳои меҳнатӣ дар вилояти Суғд;

- фароҳам овардани шароит ҷиҳати рушди соҳибкорӣ дар истеҳсолоти саноатӣ.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Интишорот дар маҷаллаҳои тақризшаванда, ки аз ҷониби ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия шудаанд:

- [1-М]. Абдуназарӣ М.К. Нақши захираҳои меҳнатӣ дар рушди соҳаҳои иқтисодии вилояти Суғд. / Абдуназарӣ М.К. // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ (Илмҳои табиӣ риёзӣ) Нашрияи ДДОТ ба номи С. Айни. № 3 (19), Душанбе, 2023, -С. 43-48, (ISSN 2707-9996);
- [2-М]. Абдуназарӣ М.К. Нақши соҳаи саноат дар инкишофи иқтисодии вилояти Суғд ва таъсири он ба шуғли аҳоли. /Раҳимов А.И., Абдуназарӣ М.К.// Маҷаллаи «Паёми молия ва иқтисод» -ии ДДМИТ №1 (35), Душанбе, 2023, -С.82-91, (ISSN № 2077-8325);
- [3-М]. Абдуназарӣ М.К. Ҷойгиршавии саноат ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар вилояти Суғд. /Абдуназарӣ М.К.// Номаи Донишгоҳи Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. №1 (64), Хучанд, 2023, - С. 100-105, (ISSN 2791-4974);
- [4-М]. Абдуназарӣ М.К. Роҳҳои ҳавасмандгардоӣ ва баландбардории самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар корхонаҳои саноатии вилояти Суғди. /Раҳимов А.И., Абдуназарӣ М.К.// Маҷаллаи илмӣ-пажӯҳиши «Гузоришҳои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ» №017, Душанбе, 2023, - С.173- 178, (ISSN 2791-0563);

II. Мақолаҳои илмие, ки дар дигар нашрияҳои илмӣ ҷоп шудаанд:

- [5-М]. Абдуназарӣ М.К. Земельный и водный ресурсы – неотъемлемая часть организации сельскохозяйственного производства Согдийской области /Ғуфронов Д.Н., Абдуназарӣ М.К. Гуфронова З.Р. // Журнали «Теория и практика современной науки» «Институт управления и социально-экономического развития» №1 (79), г.Саратов, 2022, –С.59-63 (ISSN 2412-9682);
- [6-М]. Абдуназарӣ М.К. Природно-экономические факторы развития тяжелой промышленности в северном Таджикистана. /Ғуфронов Д.Н., Ғуфронова З.Р., ¹Абдуназарӣ М.К. // Конфронси илмӣ -амалӣ бахшида ба ҳадафи ҷоруми миллӣ-саноатикунони кишвар “Нақши фанҳои гуманитарӣ-иҷтимоӣ дар омодагии мутахассисони соҳаи кӯҳкорӣ ва металлургия”. Бӯстон, 2020, -С. 35-38;
- [7-М]. Абдуназарӣ М.К. Рушди иқтисодии маҳсулотҳои кишоварзӣ ва озӯқаворӣ бо сифати баланди коркарди ашёи хом дар вилояти Суғд. /Ғуфронов Д.Н., Абдуназарӣ М.К.// Конференсияи илмӣ-амалӣ ҷумҳуриявӣ “Масъалаҳои таъмини самаранокии ҳамбастагии илм ва истеҳсолот”. Душанбе, 2020, -С. 14-17;
- [8-М]. Суғд вилоятидаги меҳнат захираларининг саноат жойлашишидаги роли. /Абдуназарӣ М.К.// Халқаро илмӣ журнал Internashional Scientific Journal, Ўзбекистон, 2023, - С.231-237 (ISSN:2181-4163);

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
«ХУДЖАНДСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ
АКАДЕМИКА БОБОДЖАНА ГАФУРОВА»**

УДК: 342,52(575,3)
ББК: 67.99(2)01(2Т)
М-25

На правах рукописи

АБДУНАЗАРИ МАВЗУНА КАБУЛЗОДА

**ТРУДОВЫЕ РЕСУРСЫ - ОСНОВА РАЗМЕЩЕНИЯ И
РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ
(НА ПРИМЕРЕ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
кандидата географических наук по специальности
25.00.24 - Экономическая, социальная, политическая и
рекреационная география

Душанбе - 2024

Диссертация выполнена на кафедре экономической географии и демографии факультета геоэкологии и туризма Государственного образовательного учреждения «ХГУ им. академика Бободжана Гафурова»

- Научный руководитель:** **Рахимов Абдулфаттох Ибрагимович**, доктор географических наук, профессор кафедры геоэкологии и методики преподавания ГОУ «ХГУ им. академика Бободжона Гафурова»
- Официальные оппоненты:** **Амонова Дильбар Субхоновна** – доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмент ва маркетинги Российско-Таджикский (Славянский) университет
- Бобобев Анвар Абдуллоевич**- кандидат экономических наук, начальник миграционной службы Министерсва труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан отдел демографических исследований Института экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан
- Ведущая организация:** Министерство труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан

Защита диссертации состоится 12 сентября 2024 г. в 9⁰⁰ часов на заседании диссертационного совета 6D КОА-058 при Таджикском государственном педагогическом университете им. С. Айни по адресу: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. E-mail: ihfo(a)tgpu.tj, тел: (+992) 372241383.

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в научной библиотеке ТГПУ им. С. Айни и на сайте <http://www.tgpu.tj>.

Автореферат разослан «12» августа 2024 г.

**Ученый секретарь
диссертационного совета,
кандидат экономических наук, доцент:**

Джураев А.Дж.

I. ВВЕДЕНИЕ

Вопросы формирования, развития и систематизации рынка труда, и продуктивная занятость населения как сложная социально-экономическая система, а также факторы и способы увеличения занятости населения, обладая межотраслевой спецификой, относятся к интересам науки. Отечественные и зарубежные ученые в различных сферах науки – экономике, демографии, географии, обществоведении, статистике и др., выразили свои взгляды относительно рассматриваемой проблематике.

Актуальность и необходимости проведения исследования по теме диссертации. Одним из важнейших компонентов национального богатства страны являются трудовые ресурсы. В условиях рыночной экономики, коренной перестройки ее отраслевой и территориальной структур, при высоком темпе прироста населения, дисбаланса между подготовкой кадров и ситуацией на рынке труда в число приоритетных государственных задач входит проблема оптимизации территориальной организации трудового потенциала Республики Таджикистан. В связи с этим трудовые ресурсы как основа размещения и развития промышленности, отвечающая требованиям современного производства, являются одним из основных условий экономического роста и повышения благосостояния населения и, в конечном итоге, устойчивого социально-экономического развития регионов страны, особенно Согдийской области РТ.

Распад Советского Союза привел к социально-экономическому изменению и кардинальным реформам, проводимым во всех сферах обществ, и оказал самое прямое, непосредственное воздействие на эффективность использования трудового потенциала РТ. К сожалению, это воздействие было скорее негативным, чем позитивным. Последнее было обусловлено тем, что применительно к этому потенциалу многие принципы развития и размещения производительных сил либо устарели, либо утратили свою значимость.

Данная ситуация создала новое направление в использовании трудовых ресурсов регионов Республики Таджикистан, что было обусловлено расширением рыночных отношений и необходимостью обеспечения стабильного развития территории и отдельных отраслей Согдийской области и во всей республике. Соответственно, в Таджикистане начался новый этап решения проблем эффективного использования трудовых ресурсов отдельных регионов. Поэтому задача обоснования дальнейших путей освоения трудовых ресурсов Согдийской области с учетом ее природных, социальных, экономических и географических особенностей приобретает все большее научное и практическое значение. Данная ситуация требует глубокого научно-практического обоснования в направлении освоения и использования трудовых ресурсов в РТ, особенно в Согдийской области.

Актуальность экономико-географического исследования трудовых ресурсов как основа развития и размещения промышленности определяется тем, что процессы его формирования и использования имеют не только общереспубликанское, но и региональное значение, с характерными для

каждого региона особенностями их использования, отраслевой специализацией хозяйства, сочетанием количества рабочих мест и обеспеченностью трудовыми ресурсами.

Степень изученности научной проблемы, теоретическая и методологическая основы исследования. Вопросы формирования, развития и регулирования рынка труда и эффективной занятости населения как сложной социально-экономической системы, а также факторов и методов, влияющих на повышение уровня занятости и промышленного развития, имеют междисциплинарный характер. Они привлекли внимание отечественных и зарубежных ученых в различных областях науки: географии, экономики, демографии, социологии, статистики и т.д.

После распада Советского Союза был осуществлен ряд научных исследований по трудовым ресурсам, развитию и размещению производств, которые обеспечили разработку научных основ использования трудовых ресурсов в стране.

Вопросы регулирования рынка труда, теории стоимости рабочей силы, занятости населения, влияния денег на уровень безработицы были исследованы в трудах классиков экономических наук А. Смит [148], Д. Рикардо [142], К. Маркс [93], Дж.М. Кейнс [70] и др. Изучение и описание популяции населения, как основной производительной силы общества, упоминаются в трудах географов Семенова-Тян-Шанского П. П.[147], Баранского Н.Н.[23], Ковалёва С. А.[74], Саушкина Ю.Г.[146], Покшишевского В. В.[124], Хорева Б. С.[178] и др.

Формирование и развитие рынка труда в целом в РТ изучались в исследованиях Амоновой Д.С. [10], Джонмамадова Ш.Б. [43], Исламова С.И. [59] и вопросы формирования рынка труда в индустриальной экономике были предметом рассмотрения Хоналиевой Н. [169], Комиловой С.Д. [77], Бободжанова Р. М. [18], Тахирджанова Б. Т. [160] и др. Этот вопрос изучали и обсуждали с точки зрения экономической географии Джураев К.Ш. [89], Нурназаров М. [111], Мухаббатов Х.М. [100], Хайдарова Р.Н. [113], Рахмонов Ш. [138], Гуфронов Д.Н. [42], Баротов Д.К. [26] и др. Работы этих авторов составили теоретическую и методологическую основу ряда диссертационных исследований. Однако часть теоретических и методических вопросов, касающихся необходимости доказывать, что трудовые ресурсы являются основой развития и размещения производств, до сих пор не решены.

В годы после распада Советского Союза в серьезных аналитических работах широкого освещения различных аспектов социально-экономического положения Согдийской области с экономико-географической точки зрения не произошло. Имеются ввиду изучение экономико-географических проблем населения, факторов его самоопределения, особенностей формирования и использования трудовых ресурсов в промышленности региона и т.д.

Связь исследования с программами (проектами) и научной тематикой. Диссертация подготовлена в рамках н.и.р. кафедры экономической географии и демографии факультета геоэкологии и туризма ГОУ «ХГУ им. академика Бободжона Гафурова» «Трудовые ресурсы - основа

развития и размещения промышленных предприятий (на примере Согдийской области Республики Таджикистан).

Общая характеристика работы.

Цель исследования. Экономико-географическое обоснование путей и разработка рекомендаций по рациональному использованию рынков труда Согдийской области РТ, как основы размещения промышленности в условиях политической независимости страны в соответствии с принципами рыночной экономики.

Задачи исследования. Для достижения поставленной цели последовательно и взаимосвязано решались следующие задачи:

- изучить различные научные подходы в определении трудовых ресурсов как фактора развития и размещения промышленности, исследовать экономическо-географические особенности трудовых отношений и их роли в развитии промышленного процесса;

- раскрыть региональные особенности формирования и размещения промышленности и занятости населения в Согдийской области;

- произвести структурный анализ уровня занятости трудовых ресурсов в промышленности региона;

- выявить пути совершенствования социально-экономических механизмов формирования трудовых ресурсов области в перспективе;

- выявить факторы, влияющие на улучшение, подготовку и повышение качества специализированного труда для промышленности региона;

- разработать модель пере структуризации трудовых ресурсов в соответствии с изменениями в структуре и развитии отраслей экономики региона;

- разработать рекомендации по мотивации труда и повышению эффективности использования трудовых ресурсов на предприятиях промышленности.

Объект исследования - трудовые ресурсы как фактор промышленного размещения Согдийской области.

Предмет исследования - формы экономико-географической организации и институциональной реализации производственных отношений по эффективному использованию трудовых ресурсов в отраслях Согдийской области.

Методы исследования. При выполнении диссертационного исследования применялись следующие методы: картографический, статистический, математическое моделирование и т.д.

Этапы исследования. В данном диссертационном исследовании с целью систематического, полного и всестороннего исследования вопросов изучения трудовых ресурсов как основы развития и размещения производств большое внимание уделено истории этого явления, включающей период с 1930 г. по настоящее время. Период комплексного диссертационного исследования пришелся на 2018-2022г. Первой этап - выбор и изучение теоретико-методологических вопросов трудовых ресурсов как основы развития и

размещения промышленного производства (2018-2020). Второй этап – комплексная оценка трудовых ресурсов и их использования (2020-2021). Третий этап – обобщение и обработка собранных материалов, оформление кандидатский диссертации (2021-2022).

Теоретические основы исследования составляют научно-теоретические работы отечественных и зарубежных ученых по различным аспектам использования трудовых ресурсов как основы размещения производств. Также в ходе диссертационного исследования рассматривались работы ученых в области географии, экономики и истории Советского и постсоветского периода, в области философии, политологии, демографии, экономики, экономической и социальной географии, физической географии, геоэкологии, а также нормативно-правовые документы республики и региона.

Основная информационная и экспериментальная база. Основная информационно-экспериментальная база исследования основана на различных источниках, в том числе на научных трудах зарубежных и отечественных ученых в области населения и трудовых ресурсов, промышленности, нормативных правовых актов по развитию промышленности, населения и трудовых ресурсов, Указах Президента РТ, привлекались статистические материалы Министерства индустрии и новых технологий и Агентства по статистике при Президенте РТ, законодательные и нормативные документы Правительства РТ о трудовых ресурсах и рынке труда, материалы национальной стратегии развития РТ до 2030 года, Государственной стратегии развития рынка труда до 2020 года, Стратегии промышленного развития на период до 2030 года, Среднесрочной программы развития РТ на 2021-2025 годы, Отчет об усовершенствовании коллективного управления системой профессионально-технического образования в регионах Таджикистана, в системе начального профессионального образования, трудоустройстве ее выпускников и механизмах сотрудничества между работодателями, другими социальными партнерами и учреждениями начального профессионального образования в Согдийской области РТ. В процессе диссертационного исследования использовались электронные источники Интернета, материалы эмпирических исследований, итоги социальных опросов.

Научная новизна исследования выражается в том, что это первое комплексное научное исследование трудовых ресурсов как фактора размещения производств в Согдийской области РТ с конкретными предложениями, направленными на улучшение локализации производств.

Положения, выносимые на защиту. К основным результатам, содержащим элементы научной новизны, относятся следующие:

1. Теоретически обоснована сущность трудовых ресурсов как фактора развития и размещения отрасли, определены место и особенности формирования и развития трудовых отношений в производственном процессе экономики региона, а также количественные (объёмы и структура) и качественные (элементы профессионального образования) характеристики

трудовых ресурсов идентифицируются как организующий фактор системы развития и размещения промышленного производства.

2. Представлены теоретическое обоснование и научные подходы к определению значения трудовых ресурсов как важнейшего фактора развития и размещения промышленных объектов региона.

3. Определены региональные особенности формирования и размещения промышленных объектов и занятости в Согдийской области.

4. Проведён структурный анализ уровня занятости трудовых ресурсов, занятых в промышленности региона;

5. Определены пути совершенствования социально-экономических механизмов формирования трудовых ресурсов региона в перспективе;

6. Определены факторы, влияющие на повышение и продуктивность качества специализированных кадров для региона;

7. Разработана модель обновления трудовых ресурсов в соответствии с изменениями в структуре и развитии отраслей экономики региона.

8. Представлены рекомендации в части мотивации к труду и повышения эффективности использования трудовых ресурсов на промышленных предприятиях.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Результаты исследования могут помочь улучшить размещение трудовых ресурсов страны. Полученные научные результаты могут быть использованы в процессе преподавания стратегической и социально-экономической географии Таджикистана, демографии и других предметов в высших учебных заведениях РТ.

Степень достоверности результатов исследования. Проведенное исследование подтверждает достоверность полученных данных, адекватность объема исследовательского материала, статистическую обработку результатов исследования и публикации. Выводы и рекомендации по теме основаны на научном анализе результатов теоретических и экспериментальных исследований.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема и содержание исследования соответствуют паспорту специальности 25.00.24-экономическая, социальная, политическая и рекреационная география, утвержденное ВАК при Президенте Республике Таджикистан.

Личный (научный) вклад соискателя. Он выразился в высоком уровне научной новизны диссертационного исследования, научных положениях, представленных на защиту, научных статьях, докладах на республиканских и международных научно-практических конференциях. Манера написания, проблемное изложение и стиль диссертации свидетельствуют о высоком вкладе автора. Кроме того, в статьях и докладах на республиканских и международных научно-практических конференциях автором высказывались предложения по совершенствованию рационального использования трудовых ресурсов как основы размещения промышленности Согдийской области.

Апробация и внедрение результатов исследования. Основные положения и выводы диссертации опубликованы в научных статьях в

рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан и других журналах, и сборниках. Результаты диссертационного исследования и основные выводы диссертации отражены в докладах на научно-практических конференциях (НПК) профессорско-преподавательского состава ГОУ «ХГУ им. Бободжона Гафурова» (Худжанд, 2018-2022) НПК «Вопросы обеспечения эффективности сотрудничества науки и производства» (Худжанд 20-21 ноября 2020 г.); посвященная четвертой цели национальной индустриализации страны НПК «Роль гуманитарных и социальных наук в подготовке специалистов в области горного дела и металлургии Чкаловск» (31 октября 2020 года).

Публикации по теме диссертации. По теме диссертации и ее основному содержанию автором опубликовано 10 научных статей, из них 4 в рецензируемых журналах, рекомендованных ВАК при Президенте РТ и 4 статьи в других публикациях.

Структура и объем диссертации. Диссертационное исследование состоит из списка сокращений и условных обозначений, введения, трех глав, заключения, списка литературы и двух карт. Общий объем диссертации составляет 154 страницы компьютерного текста.

II. Основное содержание работы

Во введении обосновывается актуальность темы, определяется уровень ее рассмотрения в отечественной и зарубежной литературе, определяются объект, предмет, цель и задачи исследования, важные аспекты, связанные с исследованием, теоретическое обоснование и методология исследования, информационная база, научная новизна и практическая значимость работы, излагаются положения и выводы, имеющие элементы новаторства, а также структура и объем диссертации.

В первой главе «Теоретико-методологические основы формирования трудовых ресурсов и размещения промышленных предприятий» раскрыты экономико-географическая сущность понятия и трудовых ресурсов, особенности их формирования, принципы размещения промышленности и занятости населения, обосновывается роль трудовых ресурсов в размещении и развитии производства.

Местоположение производственного процесса и результат географического распределения находятся между различными областями экономического пространства.

В зависимости от экономико-географических характеристик основными факторами размещения производства являются: сырьевые, топливные, энергетические, трудовые ресурсы, потребление, транспортные, экологические. Как правило, на размещение конкретных производств влияет не один, а несколько факторов одновременно.

Трудовые ресурсы как предмет производства и главный двигатель производительных сил определяют уровень и перспективы социально-экономического развития страны, ее экономическое, геополитическое положение и потенциал. Они являются не только потребителями

материальных и духовных благ, но и главным фактором развития страны и ее регионов. Переход к рыночной экономике и новым формам хозяйства в РТ привел к расширению воспроизводства населения и занятости трудовых ресурсов в промышленности. В географической и экономической литературе трактовка понятия «трудовые ресурсы» до сих пор остается спорной. Понятие «трудовые ресурсы» впервые было введено в 1922 году академиком Струмилиным С.Г. для описания национального богатства страны, ее рабочей силы (мощности). Данное понятие распространилось в большинстве стран, особенно в бывших социалистических. Он объяснил это понятие следующим образом: «Работающее население, обладающее физическими и интеллектуальными способностями и способностью производить материальные блага или услуги, называется трудовым фондом».

На наш взгляд, под понятием «трудовые ресурсы» понимается трудоспособное население трудоспособного возраста, которое может участвовать в общественном производстве и услугах посредством своих профессиональных знаний и инновационных навыков.

Одним из основных факторов устойчивого социально-экономического развития географических регионов является наличие трудовых ресурсов, отвечающих современным требованиям производства.

Общеизвестно, что первой производительной силой являются люди, работники, то есть те, кто занимается трудом и производит материальные и духовные блага.

В современных условиях для РТ и отдельных ее регионов характерна неопределенная ситуация социально-экономического развития, что требует разработки новых методов решения существующих социально-экономических проблем. Предложение механизма эффективного использования трудовых ресурсов в регионах с избыточной численностью населения трудоспособного возраста весьма актуально, и к этой категории географических регионов относится и Согдийская область РТ.

Опыт и научные исследования показывают, что экономическом аспекте районы республики имеют разные условия для трудовой деятельности в отдельных отраслях экономики: в одном районе условия благоприятные, а в другом имеется множество препятствий. Таджикистан, включая Согдийскую область, имеет большой потенциал для развития промышленности, такой как: большие водные и гидроэнергетические ресурсы, использование которых позволяет эффективно строить гидроэлектростанции различной мощности (малые и большие), большой запас полезных ископаемых, способствующих развитию топливной энергетики, цветная и черная металлургия, химия, промышленность строительных материалов; благоприятные биоклиматические условия и наличие плодородных земельных запасов, которые в долинах способствуют выращиванию субтропических и технических культур, а в горных районах – развитию садоводства и выращиванию зерновых культур, урожай которых является сырьем для легкой промышленности и производства продовольствия, благоприятные транспортные и социально-экономические условия связи, в интенсивном

порядке созданные автомобильные дороги, соответствующие международным стандартам и соединяющие регионы республики во все времена года, железнодорожный и воздушный транспорт; высокие темпы прироста населения и трудовых ресурсов для обеспечения потребности отраслей в квалифицированных кадрах. По этой причине основными направлениями развития и модернизации промышленности республики до 70-х годов прошлого века были легкая и пищевая промышленность, которые могли работать на основе наличия трудовых ресурсов и местного сырья.

Характер развития и размещения производств повлиял на изменения в структуре занятости населения и рабочих (табл. 1)

Таблица 1.

Изменение численности занятых в отраслях в РТ (тыс. человек)

Отрасли промышленности	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2020
Все отрасли	17,2	23,6	37,3	65,03	68,9	47,9	31,2	34,2	32,4
в том числе									
Энергетика	0,5	0,7	2,2	3,0	0,8	0,8	1,3	3,1	4,2
Цветная металлургия	-	-	4,1	4,4	4,6	4,3	3,8	5,6	8,3
Химия	-	-	0,1	1,03	2,1	1,7	1,1	1,0	1,2
Машиностроение и обработка металлов	1,3	2,1	4,2	11,4	13,2	11,0	8,0	7,1	6,5
Лесная промышленность и деревообработка	0,7	0,5	2,1	2,2	2,6	0,2	0,4	0,4	-
Строительных материалов	0,5	1,0	2,9	6,0	7,1	12,7	3,1	5,3	4,0
Легкая промышленность	9,6	12,6	15,5	27,3	27,5	11,1	8,6	7,6	5,6
Пищевая промышленность	3,2	4,3	5,5	8,2	9,3	4,7	4,1	2,8	1,8
Другие отрасли	1,4	2,4	0,7	1,5	1,7	1,4	0,8	1,3	0,8

Источник: Ежегодная статистика Республики Таджикистан, 1971, 1981, 1996, 2001, 2011, 2023 г.

Научно-технический прогресс, достижение высокой производительности труда требуют мобилизации всех ресурсов общества и, в первую очередь, трудовых, которые являются «первой производительной силой», всех рабочих, т. е. тех людей, которые производят материальные, духовные и иные блага.

Генри Форд писал: «Люди — главный капитал. Они значат для меня все. Именно они делают меня богатым», из этого следует, что управление трудовыми ресурсами играет ключевую роль в достижении эффективных результатов и размещении производственных мощностей.

Важнейшим фактором размещения наукоемких и сложных технологий в мире, в современных индустриальных странах является наличие рабочей силы, особенно образованных специалистов.

Следует отметить, что в настоящее время изучение проблемы влияния трудовых ресурсов на размещение производств, прежде всего в промышленном секторе, находится на начальном этапе исследования в новых экономических условиях Таджикистана.

Во второй главе диссертации «География размещения промышленных объектов и состояние использования трудовых ресурсов Согдийской области» рассмотрено состояние использования и занятости трудовых ресурсов на промышленных предприятиях, размещение промышленных предприятий и их обеспеченность рабочей силой, влияние расположения промышленности на занятость населения Согдийской области.

Занятость – это совокупность отношений по участию населения в трудовой деятельности и означает, что для удовлетворения запросов на социальные нужды трудовые ресурсы появляются на рынке труда как объект купли-продажи и с этой точки зрения считаются одной из важных особенностей рынка труда.

Переход к рыночной экономике требует иных условий занятости. Обеспеченность промышленных объектов трудовыми ресурсами зависит от их эффективного использования, объема и своевременности выполнения всех работ, эффективного использования оборудования, машин, механизмов и, как следствие, производства продукции, стоимости, средств и других экономических показателей. Наличие необходимых условий для развития промышленности и роста производительности труда в республике в связи с быстрым ростом численности населения способствовал обеспечению работниками эти области народного хозяйства как во время существования Советской власти, так и в период государственной независимости. В частности, в Согдийской области это происходило быстрее, чем в других регионах и районах республики. Если в 1950-1990 годах численность, занятых в промышленности республики, увеличилась в 2,2 раза, то в Согдийской области этот показатель в 3,2 раза.

После 1990 г. спад промышленного производства был замечен в конце советской власти (1991 г.), когда доля производства снизилась на 3,6% по сравнению с 1990 г. Настоящий кризис упадка промышленного производства относится к годам гражданской войны. За этот период спад производства по сравнению с 1990 годом достиг 32,3%, что считается высшим пиком спада промышленного производства Таджикистана.

В соотношении численности населения и работников отрасли в 2020 году отметим следующее: самый высокий показатель у Согдийской области (29,1% и 33,0% соответственно) и города Душанбе (9,3 и 16,4%), что свидетельствует о расположении на их территории трудоемких промышленных объектов. Однако, несмотря на достижения в сфере промышленности, в 2020 году доля занятых в сфере промышленности снизилась на 21,0% по сравнению с 1990 годом.

В условиях перехода к рыночной экономике и новой структуры экономики (частной, индивидуальной, акционерной, кооперативной и др.) государство уделяет особое внимание занятости населения (таблица 2).

Таблица 2.

**Занятость работников народного хозяйства
Согдийской области 2010-2019 (тыс.чел)**

Необходимость регулярного роста стабильной и эффективной производственной занятости, и производительности труда, обеспечение эффективной социальной защиты стало основной целью развития РТ в сфере труда в долгосрочной перспективе.

Существуют различия в составе численности населения, занятых в отраслях национальной экономики на 2019 год. В зависимости от факторов размещения любого вида промышленного производства в бывшем Советском Союзе промышленность условно делилась на следующие группы:

1) промышленные предприятия, которые должны располагаться в районах сосредоточения (концентрации) трудовых ресурсов (приборостроительная, электротехническая промышленность, ряд отраслей легкой промышленности, трикотажная, обувная, швейная, фармацевтическая промышленность, производство изделий из пластмассы и др.);

2) промышленность и производство продукции, которые с экономической точки зрения склонны к направлениям потребления продукции (хлебопекарная промышленность, производство пива, кирпичных, железобетонных изделий и т.п.)

3) отрасли, основанные на источниках сырья (помимо самой горнодобывающей промышленности в эту группу входят отрасли переработки сырья, черной и цветной металлургии, целлюлозно-бумажной промышленности, ряд предприятий строительной отрасли, отрасли пищевой промышленности, где для переработки сельскохозяйственной продукции требуется транспорт, сырьевые, сахарные, плодоовощеконсервные, перерабатывающие предприятия, хлопок и др.);

4) отрасли, которым нужна дешевая электроэнергия (производство алюминия, ферросплавов, цветных металлов, производимых методом электролиза, хлоропреновый каучук, ацетилен, получаемый электрокрекингом и др.);

5) отрасли, заинтересованные в источниках топлива (электростанции, группа химических производств и др.);

6) отрасли, в которых размещение предприятий не имеет четкой направленности (группа предприятий машиностроительной промышленности и т.п.).

В связи с развивающимся научно-техническим прогрессом выгодны такие факторы размещения промышленного производства, как наличие промышленного сырья и энергетических ресурсов, с одной стороны, и наличие трудовых ресурсов - с другой.

Рисунок 1.

Комплексное использование трудовых ресурсов означает, что размещение промышленных предприятий должно иметь максимальный предел использования и обеспечивать работающее население (членов семьи, не только мужчин, но и женщин, подростков трудоспособного возраста с учетом пола и возраста).

Согдийская область отличается от других регионов республики своими географическими отличиями, различными природными условиями и ресурсами, населением и трудовыми ресурсами, региональным развитием производительных сил и т.д., и как экономический регион, занимает особое положение в экономическом комплексе РТ. Основная база формирования отраслей сельского хозяйства и механизма их развития в условиях перехода к новому укладу экономики осталась от старой плановой экономики. Самое главное, что производство в области должно основываться на его внутренних возможностях.

Следует отметить, что в Англии XVIII в., в период бурного расцвета первой промышленной революции, влияние городского и сельского населения было равным, а фактором промышленного развития была урбанизация. Вот почему совершенствование механизмов управления демографическими процессами, размещение производительных сил в регионах страны и институциональное обеспечение их промышленного развития является актуальной задачей.

Согдийская область считается развитой промышленной частью республики, и за время использования имеющихся природных и экономических ресурсов сформировался и развивается комплекс регионального и производственного единства.

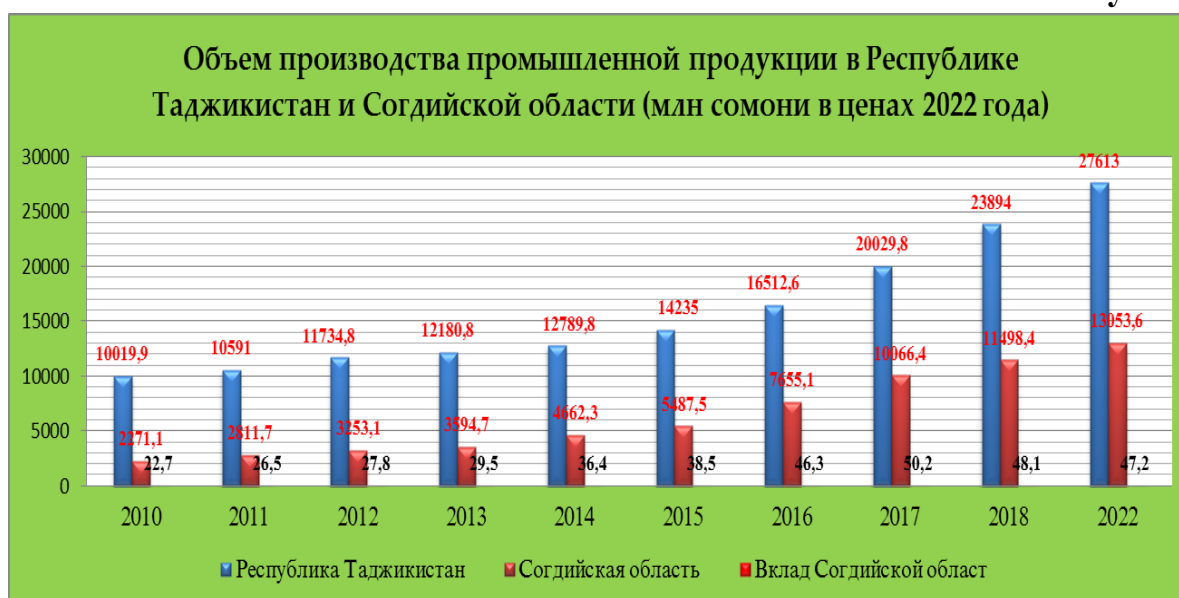
За 30 лет государственной независимости только в легкой промышленности создано более 50 предприятий с 9,5 тыс. рабочими местами. Из этого числа 17 предприятий на 2225 рабочих мест построены в Хатлонской области, 15 предприятий на 3305 рабочих мест в Согдийской области, 10 предприятий на 2760 рабочих мест в городе Душанбе, 4 предприятия на 1000 рабочих мест в Горно-Бадахшанской автономной области.

Если в 1991 году в республике действовало 94 предприятий пищевой промышленности, то в 2020 году их число достигло 523, что на 429 больше, чем в 1991 году, на которых занято более 11,6 тыс. работников.

Легкая промышленность — одна из важнейших отраслей промышленного комплекса региона. На долю легкой промышленности региона приходится 47,7% общего объема продукции республики, 9,7% производственного фонда и 38% населения, занятого в промышленности. В эту отрасль входит более 140 предприятий. Основными отраслями промышленности являются переработка хлопка, ткачество, пошив одежды, производство шелка, ковров, кожи и обуви.

По данным Министерства промышленности и новых технологий республики, в 2022 году в Согдийской области действовало 688 различных промышленных предприятий, что составляет 30,8% от общего количества заводов и фабрик страны (рисунок 2), показатель 606 или 27,2% ,соответственно, в Хатлонской области, 27,2% в городе Душанбе, 21%, по Республике Таджикистан.

Рисунок 2.

Источник: Сборник статистических данных Согдийской области. Руководитель Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области. Хучанд (2010-2022).

Остальные отрасли региона (особенно топливно-энергетическая, деревообрабатывающая) имеют небольшой объем производства и численность работающих (табл. 3).

Таблица 3.

Структура промышленности Согдийской области в 1990-2022 гг. (% от общего количества)*

Показатели	По объему промышлен.продукт			По количеству сотрудников		
	1990	2010	2022	1990	2010	2022
Всего промышленность	100	100	100	100	100	100
В том числе:						
Электроэнергетика	0,6	5,6	7,9	1,7	22,6	14,3
Топливо	0,5	2,0	2,5	3,0	4,6	4,4
Цветная металлургия	5,2	32,6	23,3	4,0	24,7	22,0
Химия	8,2	2,2	0,4	6,9	3,2	3,0
Машиностроение, обработка металлов	8,3	0,5	23,4	17,0	2,5	1,9
Обработка древесины и производство изделий из дерева	1,3	0,5	0,6	3,3	0,4	2,6
Производство строительных материалов	3,1	3,2	11,4	4,2	6,2	12,4
Легкая промышленность	52,1	24,4	7,8	44,6	24,0	20,1
Пищевая промышленность	15,0	29,5	22,6	11,7	11,6	18,8
Другие отрасли	5,7	0,1	0,1	2,6	0,1	0,4

**Источник: Промышленность РСС Таджикистана за 1990 год (статистическая информация из годового отчета) Душанбе, 1991. - стр. 15-18; Промышленность Республики Таджикистан. Годовая статистика Республики Таджикистана, Душанбе, 2011, стр. 52, Промышленность Республики Таджикистан, Годовая статистика Республики Таджикистана, Душанбе, 2023, стр. 262,263*

За 1990-2022 гг. произошли изменения в развитии промышленных отраслей Согдийской области см. (табл. 4), правда не сильно заметно. Число работников в отраслях промышленности за 32 года даже снизились с 62,9% до 55,3%.

Поэтому на этапе устойчивого экономического развития и перехода к рыночной экономике обеспечение промышленных предприятий квалифицированными и высококвалифицированными кадрами и эффективное использование их рабочей силы считается важным условием эффективной деятельности.

Несмотря на это, Согдийская область всегда отличалась от других регионов республики преобладанием трудоемких производств, легкой и пищевой промышленности, машиностроения, металлообработки и др. Именно поэтому большая часть специалистов отрасли обосновалась на его территории.

Таблица 4.

Изменения в развитии промышленных узлов Согдийской области в 1990-2022 гг.

Показатели	1990 год	2022 год	Число работников в отраслях промышленности (%)	
	Среднегодовая численность работающих в отраслях (чел.)	Среднегодовая численность работающих в отраслях (чел.)	1990 г.	2022 г.
Худжанд	32851	10492	37,0	36,5
Исфара	6831	2157	7,7	7,5
Канибадам	8005	953	9,0	3,3
Истаравшан	6621	1687	7,5	5,9
Пенджикент	1493	604	1,7	2,1
Всего по области	88767	28746	62,9	55,3

**План составлен на основе показателей промышленности Республики Таджикистан. 2021. К. 188, 190, 192, 194, 216, 218, 224; 2012. -С. 58, 59, 62, 69, 70-71, 74: Годовая статистика Согдийской области, Худжанд-2023. - С. 309-323. развитый.*

Для эффективного использования трудовых ресурсов и на этой основе повышения производительности труда необходимо учитывать следующие факторы: уровень научной разработки, организации производства продукции, производственный опыт, повышение уровня квалификации, материальную мотивацию, моральное стимулирование, оснащение современным оборудованием и т.д.

Академик Каюмов Н.К. отмечал, что «...в отрасли имеется много неиспользованных мощностей, которые выступают ресурсом для привлечения дополнительной рабочей силы, а... подбор и развитие существующих предприятий могут выступить «локомотивом», который спасет республику» от длительного кризиса и обеспечит стабильное экономическое развитие».

Президент РТ Эмомали Рахмон в своем послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26 декабря 2018 года отметил, что «...принимая во внимание значение отрасли в решении социально-экономических вопросов и создание рабочих мест, я предлагаю объявить быструю индустриализацию страны четвертой национальной целью», что является одним из факторов, оказывающий важное влияние на размещение промышленности и занятости населения в регионе.

В третьей главе диссертации «Организационное, экономическое и географическое формирование трудовых ресурсов и перспективы размещения промышленных предприятий в Согдийской области» представлены сведения об организации и изменении квалификации трудовых ресурсов в зависимости от требований в структуре и развитии экономики региона, разработке методов

формирования квалификации, представлены уровень кадрового состава региональных отраслей и пути повышения его качества, механизмы мотивации и повышения эффективности использования трудовых ресурсов и размещения промышленных предприятий в условиях дифференциации национальной экономики.

По мнению Мукаева Л.А., Гайсумова Л.Д., «...более 60 процентов главного фактора развития общества, страны и республики составляет труд. Поэтому очень важно знать численность, состав, качественные характеристики трудовых ресурсов, местную и отраслевую структуру, уровень занятости населения на необходимом уровне».

Реализация Национальной стратегии развития РТ на период до 2030 года потребует трансформацию экономики республики из аграрно-промышленной в индустриально-аграрную, создания новых рабочих мест за счет модернизации промышленности и ее основных отраслей. Благодаря этим мерам отрасли промышленности в области могут разместиться так (рис.3)

Рисунок 3.

Одним из важнейших факторов и элементов эффективного развития отрасли является наличие высококвалифицированных специалистов, рабочих необходимых профессий и их рациональное использование, и в этой сфере еще имеется немало недостатков.

Особое значение приобрело совершенствование механизма занятости населения в регионах республики, особенно в Согдийской области, где процессы трансформации рыночных характеристик приводят к значительным социальным последствиям.

Запуск современного технологического производства, переход на новые интенсивные методы труда, прежде всего, требует рабочих и высококвалифицированных инженерно-технических специалистов. Несмотря на избыток трудовых ресурсов, несмотря на то, что подготовка специалистов в высших и средних профессиональных учреждениях республики продолжает из года в год увеличиваться, для удовлетворения потребностей экономики,

промышленности рабочих и квалифицированных специалистов в Согдийской области не хватает, Установлено, что более 75% молодежи проживают в сельской местности и в основном ориентирована на сельскохозяйственные работы, не требующие высококвалифицированных специалистов.

Повышение уровня квалификации специалистов отрасли зависит, прежде всего, от достижений профессионального образования в республике.

Одна из претензий работодателей заключается в том, что накопленные знания выпускников учреждений профессионального образования не соответствуют современным требованиям. По этой причине необходима адаптация и переработка стандартов и программ под современные требования. Соответственно, своевременная адаптация профессионального образования к требованиям рынка труда весьма важна. Для изучения возможных механизмов образовательного сотрудничества между учреждениями начального профессионального образования и работодателями региона по направлению подготовки специалистов проведен опрос среди выпускников учреждений начального профессионального образования Согдийской области.

Число респондентов, принявших участие в опросе, составило 375, из них 206 мужчин (55%) и 169 (45%) женщин. В результате были определены основные факторы выбора профессии выпускниками.

Учитывая современные условия развития РТ, важным становится решение вопросов занятости и социальной защиты населения, что включено в Национальную стратегию развития РТ на 2030 год. Для этого мы рассмотрели опыт некоторых стран мира в этом направлении.

Анализ опыта зарубежных стран показывает, что в той или иной стране сложно найти общий механизм, который бы обеспечивал эффективность занятости. Она меняется в зависимости от особенностей социального, экономического, политического устройства и культурных традиций с изменениями в экономике и на рынке труда.

Результаты исследования дают возможность представить некоторые рекомендации в части повышения эффективности использования стимулов и трудовых ресурсов на промышленных предприятиях Согдийской области РТ:

- регулярная оценка состояния рынка труда, определение потребностей работодателей в рабочей силе путем проведения исследований рынка труда;
- разработка и реализация мер по повышению конкурентоспособности рынка труда Согдийской области;
- содействие в обеспечении молодежи работой за счет имеющихся вакансий, оказание профориентационно-консультационных услуг среди молодежи;
- мобилизация молодежи на краткосрочные курсы профессиональной подготовки;
- повышение квалификации и переподготовка по профессиям и специальностям, актуальным на рынке труда в стране и зарубежом;
- поддержка инициативы молодежи в организации деятельности малого и среднего бизнеса путем предоставления им льготных кредитов;

- поощрение работодателей к участию в процессе профессионального обучения.

- вовлечение партнеров по развитию в регулирование рыночных вопросов работы по привлечению иностранного капитала в создание новых промышленных предприятий в густонаселенных районах для производства современной и конкурентоспособной промышленной продукции с установкой современного оборудования. Такие предприятия быстро адаптируются к меняющимся требованиям рынка, и деньги, выделенные на их модернизацию, принесут свои плоды в короткие сроки.

Сотрудничество с социальными партнерами должно быть направлено на решение социальных проблем региона, таких как содействие повышению занятости социально уязвимых слоев населения за счет увеличения помощи работодателям, создающим рабочие места для неконкурентоспособных групп работников на основе установленных квот.

Данные рекомендации способствуют стимулированию и повышению эффективности использования трудовых ресурсов на промышленных предприятиях.

ЗАКЛЮЧЕНИЯ

1. Основные научные результаты диссертации

Исследование трудовых ресурсов как фактора развития и размещения промышленного производства Согдийской области в условиях рыночной экономики позволило прийти к следующим выводам и предложениям:

1. В условиях обеспечения устойчивого экономико-социального развития, различных форм и экономико-географических тенденций в территориальной организации производства, быстрого роста населения и избытка трудовых ресурсов в республике, особенно в Согдийской области, возникает проблема занятости населения в промышленности и внешняя миграция, что требуют дальнейшего изучения.

Одна из целей Национальной стратегии развития на период до 2030 года – это расширение производительной занятости. В связи с этим 28 мая 2022 года было принято Постановление Правительства Республики Таджикистан №263 «О Концепции развития продуктивной занятости в Республике Таджикистан до 2040 года». Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своем послании от 21 декабря 2021 года Верховному Собранию страны подчеркнул, что «в целях содействия решению проблемы занятости населения концепция развития продуктивной занятости в Республике Таджикистан на период до 2040 года, а также среднесрочная программа ее реализации должны быть приняты и реализованы».

2. Успешное решение задач, поставленных Национальной стратегией развития страны на период до 2030 года и Концепцией развития производительной занятости в РТ на период до 2040 года в части повышения эффективности производства и перехода от аграрно-промышленной структуры к индустриально-сельскохозяйственной структуре и более

рационального использования производительных сил зависит от трудовых ресурсов. Поэтому в долгосрочном плане социально-экономического развития страны вопросы эффективного использования трудовых ресурсов должны занять центральное место.

3. Демографическая ситуация Согдийской области, быстрый рост населения и избыток трудовых ресурсов делают более актуальным решение проблемы эффективного использования трудовых ресурсов. В развитии и размещении производства, особое влияние оказывает фактор численности населения и трудовых ресурсов, главным образом, наличие высококвалифицированных кадров. Комплекс народного хозяйства страны представляет собой постоянно растущий механизм и насчитывает сотни производственных предприятий, эксплуатацию которых невозможно осуществлять без планирования и без учета эффективного размещения производства по всей стране.

4. Согдийская область отличается от других регионов республики своими природно-географическими особенностями. Именно эти особенности определили направление сельскохозяйственной деятельности региона на первом этапе своего развития. Ферганская долина является одним из старейших регионов хлопководства в республике и сохранилась до наших дней. Поэтому здесь, прежде всего, развивались отрасли, связанные с созданием материально-технической базы хлопчатобумажной промышленности.

Затем был запущен процесс углубления комплексного производства отрасли за счет создания хлопчатобумажной, трикотажной, кожевенно-обувной, швейной и ковроткацкой отраслей, которые относятся к трудоемким отраслям и не могут развиваться и работать без наличие трудовых ресурсов.

5. Исследование трудовых ресурсов как многогранной социально-экономической категории позволяет полнее продемонстрировать формирование нового типа работника, выявить количественные и качественные изменения рабочей силы в условиях быстрого научно-технического прогресса и комплексной интенсификации производства.

6. Прогресс науки и техники, достижение высокого уровня производительности труда для получения максимальной выгоды требует мобилизации всех ресурсов общества, прежде всего трудовых ресурсов, которые являются «первой производительной силой человеческого общества», рабочие, чернорабочие, то есть те люди, которые занимаются трудовой деятельностью и производят материальные и духовные блага.

7. На территории Согдийской области создано несколько промышленных центров в Худжанде, Исфаре, Истаравшане, Канибадаме, Пенджакенте и др. Среди них главное место занимает промышленный центр Худжанда. В этот промышленный центр поступает около 15,2% промышленной продукции и 22,3% численности работников промышленного сектора региона, а на его территории прописано 178,4 тыс. человек. Однако в ходе перехода к рыночной экономике почти все промышленные центры пришли в упадок.

8. Глобализация рынка труда привела к быстрому распространению технологий и инноваций, появлению новых профессий. С ростом наукоемких сфер производства и услуг увеличивается спрос на профессиональные навыки и знания. Основной проблемой, которую можно наблюдать в действующей системе профессионального образования РТ, является отсутствие взаимодействия и согласования интересов работодателей, образовательных учреждений и государства в планировании и подготовке специалистов, размещении производительных сил и эффективное использование имеющихся ресурсов.

9. Необходимо совершенствовать и повышать уровень квалификации специалистов промышленности и государственного управления, коренным образом изменить их политику в подготовке высококвалифицированных рабочих и специалистов, создать современную материально-техническую, образовательную базу, подготовить инженерно-учебные кадры, повысить энтузиазм к работе.

11. Обеспечение рационального использования трудовых ресурсов в регионах страны является одной из важнейших социально-экономических задач экономического комплекса Таджикистана. Для ее решения необходимо объективно оценить трудовые ресурсы, потребности агропромышленного комплекса в рабочей силе и способы эффективного и полного использования трудовых ресурсов, исходя из интересов общества.

2. Рекомендации по практическому использованию результатов

В целях обеспечения трудовых ресурсов эффективной занятостью в промышленном комплексе, создания новых рабочих мест, сохранения существующих рабочих мест, реструктуризации трудовых ресурсов в соответствии с изменениями в структуре и развитии экономики региона рекомендуем:

1. Развитие занятости трудовых ресурсов должно стать одним из приоритетных направлений деятельности региона и важнейшим определяющим фактором социально-экономической политики страны подразумевающих:

- формирование и развитие промышленных предприятий, оснащенных современными инновационными технологиями, отвечающими международным стандартам, с целью создания дополнительных рабочих мест и производства промышленной продукции, отвечающей требованиям внутреннего и международного рынков;

- организация системы определения потребностей промышленных предприятий региона в специалистах и с контролем ожидаемой потребности в профессионалах;

- необходимо организовать информационную систему по трудовым ресурсам, чтобы работодатели могли правильно оценивать состояние рынка труда и определять потребности региона в квалифицированных кадрах с учетом структуры трудовых ресурсов региона и потребностей рынка труда;

- организация переподготовки и повышения квалификации кадров отрасли;

- совершенствование системы оплаты труда работников промышленного комплекса, повышение роли материального стимулирования в части вовлечения специалистов в промышленное производство и повышения их профессиональной квалификации.

2. Создание условий для развития предпринимательства в промышленном производстве рациональное использование трудовых ресурсов позволяет сократить внешнюю трудовую миграцию, ослабляется влияние внешних факторов на экономику страны, снижается зависимость ВВП от перетока средств внешних трудовых мигрантов.

3. Формирование трудовых ресурсов, отвечающих требованиям региональной организации промышленного производства в условиях перехода к рыночной экономике. Оно потребует реализацию долгосрочных прогнозов в направлении воспроизводственных процессов, то есть подготовку специалистов различного уровня. Для реализации данных прогнозов, на наш взгляд, необходимо разработать и реализовать имитационную модель взаимоотношений промышленного комплекса и системы начального, среднего и высшего профессионального образования страны, что будет способствовать эффективному использованию трудовых ресурсов. При этом становится возможным повышение эффективности использования трудовых ресурсов и переход к компетентному подходу в подготовке и обеспечении их профессионального развития.

4. В рамках диссертационного исследования обоснованы основные направления повышения производительности, использования трудовых ресурсов в условиях перехода к индустриально-аграрному укладу, в том числе:

- совершенствование государственного регулирования трудовых ресурсов по вопросам социальной защиты населения, содействие регулированию занятости населения, обеспечение баланса между спросом и предложением на рынке труда в условиях избытка трудовых ресурсов в Согдийской области.

СПИСОК ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ

I. Статьи в журналах, рецензируемых Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан:

- [1-А]. Абдуназари М.К. Роль трудовых ресурсов в развитии экономической отрасли Согдийской области / Абдуназари М.К. // Вестник ТГПУ им. С. Айни. № 3 (19), 2023, -С. 43-48, (ISSN 2707-9996);
- [2-А]. Абдуназари М.К. Роль сферы промышленности в развитии экономики Согдийской области и ее влияние на занятость населения /Рахимов А.И., Абдуназари М.К.// Финансово-экономический вестник. №1 (35), Душанбе, 2023, -С.82-91, (ISSN № 2077-8325);
- [3-А]. Абдуназари М.К. Размещение промышленности и использование трудовых ресурсов в Согдийской области / Абдуназари М.К./ / Учёные записки ХГУ. Серия естественных и экономических наук. №1 (64), Худжанд, 2023, -С.100-105, (ISSN 2077-4974);
- [4-А]. Абдуназарӣ М.К Пути стимулирования и повышения эффективности использования трудовых ресурсов на промышленных предприятиях Согдийской области /Рахимов А.И., Абдуназари М.К.// Доклады национальная академия наук Таджикистана. Отделение общественных наук. №017, Душанбе, 2023, -С.173- 178, (ISSN 2791-0563);

II. Научные статьи, опубликованные в сборниках и других научно-практических изданиях:

- [5-А]. Абдуназари М.К. Земельные и водные ресурсы - неотъемлемая часть организации сельскохозяйственного производства Согдийской области /Гуфронов Д.Н., Абдуназари М.К., Гуфронова З.Р. // Журнал "Теория и практика современной науки" Институт управления и социально-экономического развития. №1 (79), г.Саратов, 2022, – С.59-63 (ISSN 2412-9682);
- [6-А]. Абдуназари М.К. Природно-экономические факторы развития тяжелой промышленности в Северном Таджикистане /¹Гуфронов Д.Н., ²Гуфронова З.Р., ¹Абдуназари М.К.// Научно-практическая конференция, посвященная четвертой цели национальной индустриализации страны «Роль гуманитарных и социальных наук в подготовке специалистов в области горного дела и металлургии». - Бустон, 2020, - С. 35-38;
- [7-М]. Абдуназари М.К. Развитие экономики сельскохозяйственной и пищевой продукции с качественной переработкой сырья в Согдийской области /Гуфронов Д.Н., Абдуназари М.К.// Материалы республиканской научно-практической конференции «Вопросы эффективного обеспечения взаимосвязи науки и производства». - Душанбе, 2020. - С.14-17;
- [8-М]. Абдуназари М.К. Роль трудовых ресурсов в размещении промышленности Согдийской области /Абдуназари М.К.// Международный научный журнал Internashional Scientific Journal. - Узбекистан, 2023, - С.231-237 (ISSN:2181-4163);

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Абдуназарӣ Мавзуна Кобулзода дар мавзуи «Захираҳои меҳнатӣ асоси ҷойгиркунии ва рушди корхонаҳои саноатӣ (дар мисоли вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон)», ки барои дарёфти унвони илмии номзади илмҳои география аз рӯи ихтисоси 25.00.24 – Географияи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва рекреатсионӣ пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: вилояти Суғд, захираи меҳнатӣ, саноат, ҷойгиркунии саноат, шуғли аҳоли, механизмҳои ҳавасмандгардонӣ, механизмҳои ташкилӣ, иқтисодӣ ва географӣ, таҳияи моделҳо, самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ.

Объекти таҳқиқот захираҳои меҳнатӣ ҳамчун омилҳои ҷойгиркунии саноат дар вилояти Суғд мебошад.

Мақсади таҳқиқот аз ҷиҳати иқтисодӣ-географӣ асоснок намудани роҳҳо ва таҳияи тавсияҳо оид ба истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун асоси ҷойгиркунии саноат дар шароити истиқлоли сиёсии мамлакат мувофиқи принсипҳои иқтисоди бозорӣ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот: омӯзиши равишҳои гуногуни илмӣ ҷиҳати муайян намудани захираҳои меҳнатӣ ҳамчун омилҳои тараққиёт ва ҷойгиркунии саноат, таҳқиқи хусусиятҳои иқтисодӣ-географии муносибатҳои меҳнатӣ ва нақши онҳо дар инкишофи равандҳои истеҳсолоти саноатӣ; муайян намудани хусусиятҳои минтақавии ташаккул ва ҷойгирикунии иншоотҳои саноатӣ ва шуғли аҳоли дар вилояти Суғд; таҳлили сохтори дараҷаи фарогирии захираҳои меҳнатӣ ба қор дар соҳаҳои саноати вилоят; муайян намудани роҳҳои тақмили механизмҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ташаккули захираҳои меҳнати минтақа дар оянда; муайян кардани омилҳои, ки ба тақмил, омода намудан ва беҳтар кардани сифати таҳассусии кадрҳо барои соҳаҳои саноати вилоят; коркарди модели навсозии захираҳои меҳнатӣ мувофиқи тағйироти сохтор ва инкишофи соҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ минтақа; коркарди тавсияҳо ҷиҳати ҳавасмандгардонии меҳнат ва баландбардории самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар корхонаҳои саноатӣ.

Мавзуи (предмет) таҳқиқот шаклҳои ташкили иқтисодӣ-географӣ ва институтсионалии татбиқи муносибатҳои истеҳсолӣ оид ба самаранок истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаҳои саноати вилояти Суғд мебошад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд перомуни тақмил додани захираҳои меҳнати мамлакат мусоидат намояд. Натиҷаҳои илмӣ бадастомадаро метавон дар раванди таълими фанҳои географияи аҳоли, географияи табиӣ, географияи иқтисодӣ – иҷтимоӣ Тоҷикистон, демография ва дигар фанҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода намуд.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Абдуназари Мавзуна Кабулзода на тему «Трудовые ресурсы основа размещения и развития промышленных предприятий (на примере Согдийской области Республики Таджикистан)» на соискание ученой степени кандидата географических наук по специальности 25.00.24 - Экономическая, социальная, политическая и рекреационная география

Ключевые слова: Согдийская область, трудовые ресурсы, промышленность, размещение промышленности, занятость, механизмы стимулирования, организационно-экономико-географические механизмы, разработка моделей, эффективность использования трудовых ресурсов.

Объект исследования: трудовые ресурсы как фактор промышленного размещения Согдийской области.

Предмет исследования: формы экономико-географической организации и институциональной реализации производственных отношений по эффективному использованию трудовых ресурсов в отраслях Согдийской области.

Цель исследования. Экономико-географическое обоснование путей и разработка рекомендаций по рациональному использованию рынков труда Согдийской области РТ как основы размещения промышленности в условиях политической независимости страны в соответствии с принципами рыночной экономики.

Методы исследований. Для выполнения диссертационного исследования применялись следующие методы: картографический, статистический, математическое моделирование и т.д.

Задачи исследования: изучение различных научных подходов к определению трудовых ресурсов как фактора развития и размещения промышленности, исследование экономико-географических особенностей трудовых отношений и их роль в развитии промышленного процесса; раскрыть региональные особенности формирования и размещения промышленности и занятости населения в Согдийской области; произвести структурный анализ уровня занятости трудовых ресурсов в промышленности региона; выявить пути совершенствования социально-экономических механизмов формирования трудовых ресурсов области в перспективе; выявить факторы, влияющие на улучшение, подготовку и повышение качества специализированного труда для промышленности региона; разработать модель переструктуризации трудовых ресурсов в соответствии с изменениями в структуре и развитии отраслей экономики региона; разработать рекомендации по мотивации труда и повышению эффективности использования трудовых ресурсов на предприятиях промышленности.

Практическая значимость исследования. Результаты исследования могут помочь улучшить размещение трудовых ресурсов страны. Полученные научные результаты могут быть использованы в процессе преподавания стратегической и социально-экономической географии Таджикистана, демографии и других предметов в высших учебных заведениях РТ.

ANNOTATION

For the abstract of Abdunazari Mavzuna Kabulzoda dissertation for the academic degree of Candidate of Geographical Sciences in specialty 25.00.24 - Economic, social, political and recreational geography in the topic “Labor resources are the basis for the location and development of industrial enterprises (on the example of the Sughd region of the Republic of Tajikistan)”

Key words: Sughd region, labor resources, industry, industrial location, employment, incentive mechanisms, organizational, economic and geographical mechanisms, development of models, efficiency of use of labor resources.

Study object of: labor resources as a factor in the industrial location of the Sughd region.

Study purpose. Ways of economic and geographical justification and development of recommendations for the rational use of labor markets in the Sughd region of the Republic of Tatarstan as the basis for the location of industry in the conditions of political independence of the country in accordance with the principles of a market economy.

Research methods: cartographic, statistical, mathematical, methods modeling were used to complete the dissertation research.

Research objectives: -study various scientific approaches to determining labor resources as a factor in the development and location of industry; - explore the economic and geographical features of labor relations and their role in the development of the industrial process; - reveal regional features of the formation and location of industry and employment in the Sughd region; - carry out a structural analysis of the level of employment of labor resources in the region's industry; - identify the ways improve the socio-economic mechanisms for the formation of labor resources in mint region in future; - identify factors influencing the improvement, training and improvement of the quality of specialized labor for the region's industry; - develop a model for the restructuring of labor resources in accordance with changes in the structure development of sectors of the regional economy; - develop recommendations for motivating labor increasing the efficiency of use of labor resources at industrial enterprises.

Research of subject: forms of economic-geographical organization and institutional implementation of industrial relations for the effective use of labor resources in the industries of the Sughd region.

Study to significance. The results of the study can help improve the deployment of the country's labor resources. The scientific results obtained can be used in the process of teaching strategic and socio-economic geography of Tajikistan, demography and other subjects to higher educational institutions of the Republic of Tajikistan.